

megváltoztatására sorolt fel néhány fontos tennivalót. Követelte az egyházi javak elkobzását (2,6 millió hold), a kötött birtok intézményének (kincstári 2,5 millió hold, hitbizományi 2,3 millió hold) megszüntetését, a köztulajdon fokozatos kiterjesztését (erdők, vizek, bányák stb.), a községi tulajdonban lévő földek eladásának megtiltását (több millió hold föld), a halászati, vadászati jog községesítését, a progresszív adó bevezetését.

E követelések megvalósítása esetén több mint hétmillió hold föld tulajdonviszonya változott volna meg, s a kötött birtokok is szabad forgalomba kerültek volna. (Az MSZDP 1894-es agrárhatározata dogmatikusan az államosítást javasolta, mondván, hogy „a földosztás a szocializmust ellenző kispolgárságot erősítené...”.) Ez azonban az agrárviszonyok gyökeres megváltoztatásához kevés volt. A szociáldemokrata felfogás, jóllehet már nem pusztán az üzemcentrikusságot, a termelőerők színvonalát tartotta szem előtt, mégsem számolt a parasztság nagybirtok-ellenességével. Az MSZDP vezetői nem ismerték fel, hogy az 1890-es évek nagy agrármozgalmainak résztvevői nemcsak nagyobb kenyeret, hanem családjuknak biztonságot nyújtó földet is akartak. Az MSZDP a falusi szegénységben a politikai segítőtársat látta, kereste, de szövetségesének nem adott választ a gazdálkodással, a földtulajdonlással kapcsolatos égetően fontos kérdésre.

Vagyis túlságosan is a nyugat-európai, a feudális maradványokat csak emlékekből ismerő parasztsághoz hasonlította Magyarországnak még a kelet-európai agrárfejlődés viszonyai között kínlódó agrárnépességét. Ez az agrárnépesség a nagybirtok forradalmi felszámolásában volt érdekelt. Az MSZDP az agrárkérdésben nem azzal hibázott, hogy 1903-as programja tételesen nem követelte még a földosztást, hanem azzal, hogy nem karolta fel az agrárszegénységnek a nagybirtokrendszer széttörését követelő, a földbirtoklás újabb, nem kollektivistá struktúrájának megteremtését célzó mozgalmait.

Az első világháború előtti években az MSZDP-ben többször is megpróbálkoztak egy korszerű agrárprogram kidolgozásával. A tervezetek és a különféle javaslatok közös vonása volt, hogy szükségesnek ítélték a nagybirtokrendszer felszámolását és a volt nagybirtokok önkormányzati (megyei, járási, községi) tulajdonba adását. Az önkormányzatok a földet akár paraszti örökbérletbe, akár szövetkezeti társasbérletbe adták volna. Ebben az esetben a földjáradék e testületeket illette volna. A tervezetek szerzői felismerték a paraszti gazdálkodás rentabilitását, életképességét, s a földosztó követelések támogatása is felerősödött.

Az első világháború utáni években Kelet-Közép-Európában nemcsak új államok keletkeztek, hanem olyan agrárátalakulás is végbement, amelynek nyomán a nagybirtokrendszert demokratikusan széttörték, s a föld egy része paraszti tulajdonba került.

Az MSZDP 1918-as októberi kiáltványa kimondta, hogy a föld legyen azoké, akik megművelik. A szociáldemokraták a forradalom napjaiban a földkérdés nagy-

birtokellenes, demokratikus megoldásán dolgoztak. Elérték, hogy az 1919. február 16-án közzétett XVIII., „a földművelőnép földhöz juttatásáról” szóló néptörvény 500 holdban maximálta a birtok felső határát, ám a földmunkások 1918-as karácsonyi kongresszusa ezt is magasnak találta. Az MSZDP politikáját meghatározó körök többségének (a pártvezetőségnek, az 1906-ban megalakult szociáldemokrata Földmunkásszövetség néhány vezetőjének és egyes teoretikus közgazdászoknak) az volt a véleménye, hogy az adott helyzetben a föld tetemes részét fel kell osztani a földműves lakosság között, a legtágabban értelmelve, mintegy széles alapra helyezve a birtokkal rendelkező parasztság társadalmi súlyát, a földigénylők körét. A föld megszerzéséhez az állam hosszú lejáratú kölcsönt biztosít, de akinek van készpénze, azonnal vásárolhat földet. A tulajdon- és üzemformát illetően a kis- és nagyüzem egymás mellettségét hangsúlyozták, lehetővé téve az életképes szövetkezetek alakítását és a mintaszerűen működő kapitalista gazdaságok megőrzését.

A fokozódó forradalmi hangulatban azonban felerősödött a gyors szocializálást követelők (a Földmunkásszövetség radikális szószólói, kommunista agitátorok) hangja, akik a társadalmasítást minden bajra gyógyírnak tekintették, azt gondolva, hogy a társadalmi, vagyoni egyenlőséget rendeleti úton be lehet vezetni. Amikor 1919 márciusában néhány óra alatt megtörtént a föld köztulajdonba vétele, az agrárnépesség kimaradt a forradalomból. A végeredmény pedig az lett – éppen az 1919-es márciusi fordulatot követő szocializálásnak, illetve ellenhatásának köszönhetően –, hogy a nagybirtok a korábbi tulajdonosok kezén maradt, s Magyarországon elsikkadt az agrárforradalom.

A szociáldemokrata párt – hosszas előkészületek és alapos viták után – 1930-ban fogadta el agrárprogramját. Eszerint a párt a mezőgazdaságban a nagybirtokrendszer megszüntetését, önálló kisbirtok létesítését, a kisüzemek támogatását tartja fő feladatának. A valóságos földreform döntően az ország demokratizálásától függ. Az 1930-as agrárprogram követelte minden hitbizományi és egyházi birtok teljes, kártalanítás nélküli kisajátítását, valamint a 200 holdat meghaladó nagybirtokok felosztását kártalanítással. A program szerint a kisajátított földet a földnélküliek legszélesebb köre, a törpe- és kisbirtokosok, az ideiglenesen a lakóhelyükről elvándorolt földmunkások, a városok, községek önkormányzatai, szövetkezetek, társulások kapnák. A minden állami kényszer nélküli önkéntes szövetkezés biztosíthatja és hasznosíthatja a nagyüzem technikai előnyeit a földművelők számára. Az 1930-as szociáldemokrata agrárprogram részletesen foglalkozott a mezőgazdaság legkülönbözőbb kérdéseivel is (hitel, piac, technikai újítások, oktatás stb.). Ez a korszerű program felgyorsította azokat a törekvéseket, amelyek az 1930-as és az 1940-es években az agrárprobléma átfogó megoldását célozták.

Az 1903-as program politikai és polgárjogi követelései közé tartozott a szabad véleménynyilvánítást gátló törvények megszüntetése, az egyesülési, gyülekezési jog és sajtószabadság biztosítása. Nem véletlen, hogy ezek a követelések első-

ként fogalmazódtak meg az 1918-as néptörvényekben, mintegy folytatva az 1848-as tradíciókat. Még ebbe a sorba tartozott az állam és az egyház szétválasztása, az oktatás államosítása, a jogvédelem biztosítása.

A politikai követelések után következtek a gazdaságiak, amelyek a szakszervezetek tennivalóinak fő irányát is kijelölték. A fő cél a megtermelt javak igazságosabb elosztása volt. A programalkotók nem a tőkés viszonyok megváltoztatására, hanem a tőke mindenható erejének korlátozására törekedtek (magasabb bérek, a munkaidő csökkentése, a munkakörülmények javítása). Nagyarányú szociális törvényhozást, kiterjedt biztosítási rendszert körvonalaztak. Vallották a női és a férfi-munka egyenlő elismerését, a női munka korlátozását, a 14 éven aluli gyermekek foglalkoztatásának megtiltását, legalább 36 órás megszakítatlan munkaszünetet hetente, a mezőgazdasági munkások egyenjogúsítását az ipari munkásokkal. A gazdasági követelések a demokrácia kibontakozásáért vívott küzdelemnek is szerves részét alkották, hiszen tartalmazták a szervezkedés szabadságának biztosítását, a sztrájkjog törvényes bevezetését, a gazdasági konfliktusok tárgyalásos rendezését, más szóval a munka világának humánus kezelését. Vezető szociáldemokrata, szakszervezeti körökben már az első világháború utolsó évében megfogalmazódtak olyan követelések, hogy korlátozzák és alaposan ellenőrizzék a nagytőkét. Az 1918-as forradalom kormánya rendeletileg nemcsak a 8 órás munkaidőt, a különféle segélyeket (köztük a munkanélkülit) vezette be, hanem – jóllehet a szocializálási törekvések felerősödtek – felállította az üzemi választmányokat, és az országos munkaügyi tanácsot is, melyek betekintettek az üzem egész ügyvitelébe, s egyben megtestesítették a termelés irányításának demokratikus jellegét és ellenőrzését.

A két világháború közötti évtizedekben ezek a követelések nem veszítették el aktualitásukat, s kiegészültek a szociális biztosítás szélesebb körű bevezetésének igényével. Megfogalmazódtak olyan kívánalmak, hogy a munkavállalóknak legyen nagyobb beleszólásuk az alkalmazás és az elbocsátás problémáiba, bizonyos gyári, üzemi szociális, egészségügyi, a munkakörülményeket javító intézkedések meghozatalába. A gazdasági követelések a munka világának harcát irányították a tőke tulajdonosai ellen, de nem kis mértékben megteremtették a munka és a tőke együttélésének, együttműködésének feltételeit is.

Az 1942/43-as program és munkatervtervezet

Az 1930-as évek elejétől az MSZDP teoretikusai biztosak voltak abban, hogy a fasiszmus belátható időn belül háborúba sodorja a világot. Ennek elkerülése érdekében olyan nézetek is megfogalmazódtak, hogy a fasiszta Németország megerősödését a demokratikus hatalmaknak preventív háborúval kellene megakadályozni-

uk. Amennyiben a háború mégis elkerülhetetlenné válik, maga a kapitalista rendszer kerül válságba. Új, antifasiszta forradalom kezdődhet, amelyben a munkásság és a vele szövetkező, korábban a fasiszmus által megtévesztett középrétegek nemcsak a kormányzati rendszert válthatják fel, hanem újraértelmezhetik a polgári demokráciát és a kapitalista berendezkedést is. Az új, antifasiszta forradalom utat nyithat a nem proletárdiktatúrára emlékeztető munkásdemokrácia megteremtése felé.

1942/43 fordulóján a Szociáldemokrata Párt (1939-ben elhagyták nevéből a „Magyarországi” szót) vezető köreiből is erősödött az a meggyőződés, hogy a háború utáni Magyarország politikai berendezkedése alaposan megváltozik. Az SZDP 1942. decemberi kongresszusán már arra számítottak, hogy a pártnak – a háború menetében bekövetkezett döntő változások folytán – a közeli vagy a távolabbi jövőben döntő szava lesz. 1943 februárjában, a szakszervezeti vezetők országos értekezletén a kül- és belpolitikai események Peyer Károlyt is annak kijelentésére készítették, hogy reálisan kell számolni a tengelyhatalmak katonai vereségével, s készülni kell a hatalomban való részvételre.

Mónus Illés 1943 tavaszán részletes munkaprogramot, gyakorlati munkatervet készített a háború utáni időre. Ez nem az ország akkori állapotának kritikai elemzésére épülő, távlatos célokat, stratégiákat is felölelő pártprogram volt; hiányzott belőle az elvi elemzés, de nem valamiféle igénytelenség vagy felkészületlenség folytán, hanem a nagy történelmi leckék tanulságaitól való félelem és aggodalom miatt. Az SZDP számára aligha lehetett kíváncsú az 1918-as összeomlás megismétlődése, melyből a kiút vagy az 1919-es kommün valamilyen modernizált válfaja, vagy az azt követő ellenforradalmi restauráció lehetett. Ugyanakkor az is nyilvánvaló volt, hogy az ország kormányzása a háború befejeződése után nem ott folytatódik, ahol éppen abbamaradt. Más szóval a munkásság hatalmi politikai erő lesz, s ennek megfelelően az SZDP valamilyen formában és arányban kormányzati tényező. Ám 1943 tavaszán még ismeretlen és bizonytalan volt, hogy Magyarország milyen módon fog kikerülni a fasiszta Németország fojtogató karmaiból. S ami ezzel szorosan összefüggött: bizonytalan volt a számba jöhető, Hitler-ellenes politikai partnerek ereje, célkitűzése a konkrét történelmi helyzetben és a háború utáni években.

A tíz fejezetből álló és mintegy kétszáz pontot tartalmazó tervezet a politikai berendezkedés, a gazdaság, a kultúra és a szociálpolitika nagy kérdései köré csoportosítható. A tervezet demokratikus berendezkedésű gazdasági, társadalmi viszonyokat körvonalazott, néhol túlságosan is részletekbe menően; néhány alapkérdést viszont éppen a háborúból való kijutás bizonytalansága és a politikai partnerek eltérő felfogása és érzékenysége miatt tudatosan nem érintett vagy elnagyolt.

A programtervezet bevezetője, mely az érvényben levő 1903-as program elvi részét megkerülte, csupán annyit szögez le, hogy a Szociáldemokrata Párt küzd a

kapitalizmus, a kizsákmányolás ellen, s nagy céljából nem ad fel semmit. Ám megállapítja, hogy az ország újjáépítése nem lehet egyetlen társadalmi erő feladata (vagyis nem egyedül a munkásosztályról van szó), s ezért az akcióprogram mindenkinek szól, aki részt kíván venni az ország újjáépítésében, a holnap Magyarországnak megteremtésében, melynek alapja az önállóság, a szabadság és a jólét. Demokratikus és szociális szabad népállamra van szükség, állapítja meg, amely a dolgozók, valamint minden hasznos társadalmi réteg összefogásával érhető el. A bevezető az ország demokratizálását, a szociális felemelkedést, a társadalmilag hasznos munkát végzők nemzeti összefogását tűzte zászlajára (vagyis kiiktatta a kiváltságosokat).

A tervezet első témaköre az állami berendezkedéssel foglalkozik. Az alapkérdésekben – államforma, alkotmány – diplomatikusan fogalmaz: az államforma eldöntését népszavazásra bízta (már eltér a Kiszgazdapárt alkotmányoskirályság-konceptiójától), de nem mondja ki, amit vall, a köztársaságot; az alkotmány kidolgozását az egybehívandó alkotmányozó gyűlésre bízta. Vagyis a meglévő törvényhozó testületeket (országgyűlés, felsőház) már alkalmatlannak véli az új alkotmány, államrend kimunkálására. Ugyanakkor nem tisztázza az alkotmányozó gyűlés összehívásának vagy megválasztásának módját. A teljes állampolgári egyenlőség, az általános szabadságjogok biztosítása mellett külön hangsúlyozza az egyén szabadságát a hivatalnoki és egyéb visszaélésekkel szemben, leszögezve, hogy „politikai okokból senki nem üldözhető”. A nemzeti kisebbségek által lakott országrészekben az állami élet minden területén biztosítani kell az anyanyelv használatát, ám az autonómia bevezetését elutasítja. Az általános választójog kérdésében a tervezet meglehetősen maradi, hiszen csak a 24 éven felüliek szavazhattak volna, a 30. évüket betöltött képviselőjelölt állampolgárookra. Állást foglal az önkormányzaton alapuló demokratikus közigazgatás mellett, s követeli a demokratikus szellemű hadsereg felállítását, a tisztképzés korábbi, különféle előjogokra épülő formájának megszüntetését.

A tervezet főleg a Duna-medencében élő népek békés együttélését, a sérelmek orvoslását hangsúlyozta. Kiemelte ezen országok önállóságának, nemzeti jellegének megőrzését, ám hitet tett az európai gazdasági egység megteremtése mellett, ami az Európai Egyesült Államok kialakulásához vezethet. A kényes területi kérdéseket, a háborús felelősséget a tervezet megkerülte.

A gazdasági követeléseket – a politikai berendezkedést jellemző visszafogottsággal ellentétben – patetikus emelkedettséggű baloldali radikalizmus hatotta át. Így pl.: „az ország gazdasága az egész nép ügye, ez sohasem lehet magánemberek vagyonosodásának és hatalmi vágyának alapja... A gazdaságot fel kell szabadítani a tőke uralma alól, hogy teljesen a népjólétet és a kultúrát szolgálhassa.” Ez a kitétel egy, a távolba tekintő, tőkeisajátítást sejtető program része is lehetett volna. A monopolisztikus vállalkozásokat a közösség tulajdonába, míg az egész ipar-

ágakat átfogó, kulcsfontosságú üzemeket a közösség kezelésébe kell venni. A tervezet – a korabeli nemzetközi gazdasági elméleteknek megfelelően – a gazdaság tervszerű irányítása mellett foglalt állást, leszögezve a gazdaság átfogó demokratizálásának szükségességét, a dolgozók, a munkavállalók munkahelyi jogainak széles körű biztosítását. A tervezet ugyanakkor felhívta a figyelmet arra, hogy „a termelés irányításából, az állami vállalkozás és ellenőrzés bevezetéséből elviselhetetlen állami bürokrácia és állami mindenhatóság ne alakuljon ki”. Ezért a gazdasági demokrácia érvényesítése érdekében a tervezet szükségesnek tartotta a vállalkozók, a munkások és a fogyasztók képviselőiből álló, széles jogkörrel felruházott testület felállítását. Hangsúlyozta a munkások, alkalmazottak üzemi választmányának fontosságát (itt visszautalt az üzemi választmányokról szóló 1919. februári kormányrendeletre), a munkakötelezettséget, a munkához való jogot, a kollektív szerződések kötelező bevezetését. A tervezet háromféle gazdasági szektort különböztetett meg: a) a közösség (az állam kifejezést nem használja) kezelésében és tulajdonában levőt; b) a magánvállalkozás kezelésében és tulajdonában levő szektort, amelyben megfelelő állami ellenőrzést és befolyást kell biztosítani a válság és az anarchia elkerülése érdekében; c) a napi életszükségleteket kielégítő, teljes körű magántulajdonban levő gazdaságot, melynek anyagellátását, tökeigényét szövetkezetek útján lehet megfelelően biztosítani. A gazdasági rész még kiegészült a bankok állami ellenőrzéséről, valamint részvényeik többségének állami megszerzéséről szóló elképzelésekkel. A tervezet gazdasági része feltétlenül a monopóliumok, a bankok, általában a nagytőke korlátozásának perspektíváját vetítette előre.

A mezőgazdaság területén a tervezet megismételte a párt 1930-as agrárprogramjának legfontosabb pontjait (a hitbizományok, az egyházi birtokok kisajátítása; a 200 holdon felüli magánbirtokok megszüntetése; a kisajátított területekből kisbirtok létesítése stb.), a mintagazdaságok, a szövetkezetek támogatását, fejlesztését. Sikraszállt a vidék, a falu átfogó infrastrukturális fejlesztése mellett.

A részletekbe menő szociál- és kultúrpolitikai követelések több ciklusra szóló kormányprogramnak is beillettek. Az átfogóak közül pl. felvetette az ifjúságvédelmi törvény megalkotását, a minden állampolgárra kiterjedő egészségügyi biztosítást, a széles körben alkalmazandó munkavédelmet. A tervezet nem feledkezett meg a családról, az anyaság védelméről, intézményes gondozásáról, a női munkaerő egyenjogúsításáról, az elhagyott gyermekek gondviseléséről. Részletes lakásépítési programot is kimunkált.

A tervezet az oktatást, a nevelést, a tudományos kutatást olyan közügynek tekintette, melyet az állam hathatósan köteles finanszírozni. Követelte minden oktatási privilégium megszüntetését, s hangsúlyozta az alapoktatás ingyenességét. Miközben a felekezeti és a magániskolák megszüntetését nyomatékosította, határozottan síkraszállt a lelkiismereti szabadságért és a vallás szabad gyakorlásáért.

Mónus Illés tervezetéről 1943-ban tartalmas vita és eszmecsere bontakozott ki. Elmarasztaló bírálókat érte az államformára, a politikai berendezkedésre vonatkozó bizonytalan és mérsékelt elképzeléseket számosan kevesellték a gazdasági és szociális követeléseket (többen határozottabb tökélsajátítást akartak), a részletes szociális követeléseket viszont teljesíthetetlennek vélték. A vélemények megoszlottak az elvi bevezető szükségességéről, a párt szocialista világnézeti jellegének hangsúlyozásáról. Abban azonban egyetértés volt, hogy a tervezetnek tükröznie kell a Szociáldemokrata Párt munkás-dolgozói jellegéből, feladatából adódó elvi álláspontot, s ugyanakkor számolnia kell a polgári partnerek és pártok felfogásával és céljaival is. Jóllehet a tervezet véglegesítése céljából munkacsoportot is felállítottak, az átdolgozásra a német megszállás miatt már nem kerülhetett sor. Utóbb a Mónus Illés által kidolgozott tervezet számos megalapítása helyet kapott az 1945 utáni akcióprogramokban.

Programok, munkatervek 1945–1947 között

A felszabadított országban gyorsan legalizálódó, újjászerveződő SZDP-ben lendületesen folytatódott az új program kidolgozása. Az ideiglenes országos vezetőség felismerte, hogy a fasizmus leverése nyomán rendkívül kedvező hatalmi-politikai helyzet alakul ki, amelyben szükség van egyértelműen megfogalmazott programra.

Január végén a pesti Ideiglenes Intéző Bizottság 100 000 példányban megjelentette *A Szociáldemokrata Párt felhívása Magyarországot dolgozó népéhez!* című dokumentumát, amely leszögezte: a párt a demokráciaért és a szocializmusért küzd. Elsőként ismertette a felszabadult országban az 1944. október 10-én aláírt együttműködési megállapodás főbb tételeit, amelyek a munkáspártok viszonyát új alapokra helyezték. A felhívás leszögezte: „A magyar demokrácia sorsa és a szocializmus megvalósítása is attól függ, hogy a két testvérpárt az ország mai súlyos helyzetében hogyan találja meg a harmonikus együttműködés lehetőségét.” Ugyanakkor kiállt az SZDP és a Magyar Kommunista Párt, az MKP szervezeti és politikai különállása mellett, ezzel is demonstrálva, hogy a kommunisták által itt-ott sürgetett egyesülést elveti, időszerűtlennek tartja.

A március végén kibocsátott *Mit akar a Szociáldemokrata Párt?* című röpirat részletesen foglalkozott a sokakat izgató problémával: a demokráciával és a szocializmussal. A kiáltvány megismételte: az SZDP „szocializmust és demokráciát” akar. A párt a világháborút követő éveket-évtizedeket a kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet korszakaként értékelte, amelyben a demokratikus és a szocialista feladatok egymást kiegészítően, segítően, szerves egységet alkotóan van-

nak jelen. E röpiratban hirdették meg először hivatalosan a magyar szociáldemokrácia új stratégiáját, politikáját magában foglaló jelszót: „Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért.” Az 1942–1943 fordulóján kialakított „demokratikus és szociális Magyarországért” programcélkitűzést radikálisabb tartalmú váltotta fel. A párt politikája az új helyzetben radikalizálódott. A magánvállalkozás kezelésében és tulajdonában levő szektorban megfelelő állami ellenőrzést és befolyást kell elérni, a napi életszükségleteket kielégítő, teljes körű magántulajdonban levő gazdaság anyagellátását, tőkeigényét szövetkezetek útján lehet megfelelően biztosítani. A gazdasági rész még kiegészült a bankok állami ellenőrzéséről, valamint részvények többségének állami megszerzéséről szóló elképzelésekkel, követelésekkel. A tervezet gazdasági része feltétlenül a monopóliumok, a bankok, általában a nagytőke korlátozásának perspektíváját vetítette előre.

Ezt tovább konkretizálta az 1945 áprilisában, az ország egész területének felszabadítását követő napokban kibocsátott *A magyar néphez!* című, két újságoldalnyi terjedelmű újabb felhívás, amely a napirenden lévő konkrét tennivalókat, feladatokat összegezte, s kiadta a jelszót: „Munkát a földeken, harcot a fasizmus ellen, harcot a demokráciáért!”

Az új politika alapelveinek, az új program összeállításának és egységes értelmezésének fontos állomása volt a május 10-én, 17-én és 24-én (három csütörtökön) megtartott kibővített országos pártvezetőségi értekezlet, ahol éles vitában tovább pontosították a pártprogram alapelveit. Elfogadták azt az értékelést, hogy az ország „a forradalmi átmenet” korszakát éli, a fejlődés útja a demokrácián át a kapitalizmusból a szocializmusba vezet. Az SZDP feladata, hogy már az első szakaszban megteremtse a továbbhaladás politikai, gazdasági biztosítékait. A szociáldemokrata politika tengelyébe a demokratikus átalakulás feladatait és az újjáépítést helyezték, és egy lassúbb előrehaladás lehetőségeit vázolták fel. Tudomásul vették, hogy a munkáspártoknak egy ideig még a „kapitalista termelési rend keretén belül” kell folytatniuk harcukat, és ez meghatározza a napi politikát, a fejlődés ütemét, a harci módszereket is. Általános felfogás volt, hogy a „romokon nem lehet szocializmust építeni”. Ugyanekkor elvetették a „demokrácia” polgári értelmezését.

Igen nagy hangsúlyt kapott az értekezleten a pártpolitika új területe: a munkáosztály egysége, a munkáspártok együttműködése és ennek elvi, eszmei, gyakorlati stb. kérdései, ezen belül a szakszervezeti egységé. A vezetőség álláspontja szerint: „Az együttműködés és a szakszervezeti egység »az a két fixum«, amely döntő befolyással bír a magyar politikai élet alakulására. A munkáosztálynak csak egy érdeke lehet, amit az adott körülmények között két párt szolgál. Az SZDP–MKP viszonya stratégiai kérdés, a két párt különböző módon, de egymást kiegészítve szolgálja a közös célt.” A fúziót, az egyesülést elvben nem vetették el ugyan, ám nem tekintették időszerűnek, nem utolsósorban a két párt között meglévő elvi, politikai nézetkülönbségek miatt.

Az országos tanácskozáson elutasították a „mi vagyunk a legbaloldaliabb párt” jelszót is és a jobbról jövő „önállóságot és függetlenséget mindenekfelett” követelést is; megerősítették az önálló és független SZDP új, szocialista irányú platformját. Az értekezlet – a közvetlen feladatokra koncentrálva – nem adta ki a köztudatban egyébként már polgárjogot nyert „Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért!” jelszót, amely a gyorsabb előrehaladást sejtette. Az elfogadott határozat a párt politikájának középpontjába „A szabad, független, demokratikus, népi Magyarországot!”, és „A munkásság harci egysége” jelszavakat állította. Visszafogottabban foglalkozott az antikapitalista követelésekkel, engedményeket téve a nemzeti összefogás érdekeinek, s nem zárkózott el „az áldozatokra hajlandó tőkésekkel való együttműködéstől”, hozzátéve: „Így legalább a nemzet katasztrófáját előidézők is valamit vállalnak a terhekből.”

Az SZDP 1945. augusztus 18–20-án megtartott XXXIV. kongresszusán *A Szociáldemokrata Párt munkaterve Magyarország gazdasági, politikai és szellemi újjáépítésére* címmel új pártprogramot fogadott el. A programot és a munkatervet Justus Pál öntötte végleges formába. A dokumentum két részből állt: az *Elvi nyilatkozatból* és *Magyarország gazdasági és politikai, társadalmi és szellemi újjáépítésének munkatervéből*.

Az előterjesztett és elfogadott új pártprogram három pilléren nyugodott: 1. az 1903-as pártprogramon, 2. a háború alatt kidolgozott programtervezeteken és 3. az 1945. január utáni programokon, platformokon, vitákban kialakított állásfoglalásokon.

1. Az 1903-as pártprogramot az SZDP mindenkori vezetősége, így a háború utáni is, érvényesnek tartotta. Az 1945-ös *Elvi nyilatkozat* leszögezte: „...az 1903-as évi pártgyűlésen megalkotott pártprogramot változatlanul most is magáénak vallja, elvi alapjaihoz ragaszkodik, és mint a magyar munkásmozgalom egyik legértékesebb történelmi okmányát, érintetlenül megtartja.”

2. Ugyanakkor, mint azt a nyilatkozatban megállapították, az azóta eltelt közel fél évszázad alatt bekövetkezett változásokat sem hagyhatják figyelmen kívül. „Az a több mint négy évtized, amely az 1903-as pártprogram megalkotásától eltelt, mégis szükségessé teszi, hogy a pártgyűlés a múltat áttekintse, a jelen feladatait felmérje, és kijelölje az utat a jövő felé.” A háború előtti és alatti években kimunkált tervezetek, javaslatok értékeléseit, konzekvenciáit felhasználva elemezte az *Elvi nyilatkozat* a kapitalizmusnak a 20. század első felében végbement változásait.

3. Az *Elvi nyilatkozat* az új korszakra vonatkozóan abból indult ki: „A Szociáldemokrata Párt természetesen világosan látja és tudja: a tőkés termelési rend és a belőle eredő igazságtalanságok, aránytalanságok és zavarok nem szűnnek meg azzal, hogy demokratikus intézmények létesülnek, s hogy az államkormányzatban a demokrácia elvei érvényesülnek, de tudja azt is, hogy az igazságtalanságok, aránytalanságok, zavarok és ezek következményei lényeges mértékben csökkent-

hetők, s mindenekfölött tudja azt, hogy a szocializmushoz a demokrácián át vezet az út. Ezért hirdeti őszinte és tiszta meggyőződéssel: ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért.”

A párt új jelszava túlmutatott a hagyományos polgári demokrácián, meghaladta azt. A párt a nép tényleges hatalmát biztosító demokrácia megteremtésére törekedett, s ezt a szocializmushoz vezető szakasz feladatának tekintette. A demokrácia és a szocializmus fogalmának, követelésének szerves összekapcsolása jelezte, hogy az SZDP a demokráciát nem szakítja el a szocializmustól, sőt a szocializmust a legteljesebb demokrácia nélkül elképzelhetetlennek tekint. Ez a proletárdiktatúra kommunista értelmezésének, követelésének elvetését is magában foglalja. Az *Elvi nyilatkozatot* a szocializmus előfeltételeinek megteremtését célul kitűző programnak nevezhetnénk.

A nyilatkozat – a realitások talaján maradván – kétségtelenné tette azt is, hogy az adott rövidebb távon az ország és a párt előtt még nem a szocializmus építésének feladata áll. „Ma a demokráciáért és az ország újjáépítéséért” kell hatalmas erőfeszítéseket tenni, mert ezzel szolgálják leginkább nemcsak a jelent, hanem a közelebbi és távolabbi jövőt is. „Csak a demokrácia tiszta légkörében sikerülhet az ország újjáépítése, és csak a reakció ellen folytatott kíméletlen harc biztosíthatja az újjáépítés sikerét. De megfordítva: újjáépítés nélkül nincs, mert nem lehet demokrácia. Mert a belső gazdasági rothadás, a közlekedés hiánya, az ipar ziláltsága, a munkafegyelem meglazulása vagy éppen fölbomlása, a feketepiac hiénáinak garázdálkodása, az infláció veszedelmes láza megsemmisíti az egészséges demokrácia minden lehetőségét.”

Az *Elvi nyilatkozat* hitet tett a munkáspártok „szoros együttműködése, szellemi és cselekvésbeli egysége és zavartalan együtt haladása” mellett, mely „biztosítéka annak, hogy az egész munkásosztály bizalomteljesen vállalja a rá nehezedő terheket s áldozatokat” annak tudatában, hogy az újjáépítés befejeződésével „föltétlenül megkapja mindazt, amihez jussa van”. A politikai intézményrendszert illetően a munkáspártok szövetsége mellett kiállt a Kisgazdapárttal és a Nemzeti Parasztpárttal való barátságért, mondván: „A Magyar Nemzeti Függetlenség Front változatlan egységét szükségesnek és fönntartandónak tartja, mint a demokratikus átalakulás biztosítékát.”

A nyilatkozat utasította a pártvezetőséget, hogy a külpolitikában igyekezzék jó, baráti viszonyt teremteni a Szovjetunióval, valamint a szomszéd, dunai demokratikus államokkal, szorgalmazza a jó baráti viszony megteremtését a győztes nyugati demokráciákkal, és igyekezzék helyreállítani kapcsolatait az európai szociáldemokrata pártokkal.

Az új pártprogram második része a *Magyarország gazdasági, politikai és szellemi újjáépítésének munkaterve* volt, amely tizenhét fejezetben, közel 180 pontban foglalta össze a konkrét követeléseket. Látszólagos terjedelmessége ellenére

könnyen áttekinthetően tárta a párttagság és a közvélemény elé az SZDP elképzeléseit a politikai élet, a hatalmi viszonyok demokratikus átalakításáról, a gazdasági alapok megreformálásáról, a külpolitikáról. Az első négy fejezet a politikai élet-ről szólt (pl. sürgette a népköztársaság kikiáltását, a helyi önkormányzatok jogainak bővítését, a népi hatalmi szervek jogkörének kiterjesztését, a tőkés tevékenységének sokoldalú ellenőrzését, a demokratikus, titkos, általános, ám a demokrácia ellenségeit kiszorító választójogi törvény kidolgozását stb.).

A gazdasággal foglalkozó fejezeteknek határozottan tökeellenes, illetve a töke tevékenységét korlátozó jellegük volt. A mezőgazdaság fellendítésére és megreformálására sürgették a földhöz jutott parasztság megsegítését, a termelő és értékesítő szervezetek létesítését, mert ezek biztosítják a kisbirtokok összefogása révén a nagybirtok minden előnyét, a tervszerű termelésben rejlő lehetőségek kihasználását, a gépek beszerzését és kihasználását, állami, „gépi állomások” létesítését, a belterjes gazdálkodáshoz szükséges hiteleket, a termények tervszerű értékesítését, szociálpolitikai védelmet a mezőgazdasági munkásoknak. A gazdasági demokrácia megteremtését szolgálta a bányák, az erőműtelepek, a monopóliumok stb. államosításának terve, a kisipar és a kiskereskedelem támogatása, a szervezetek létrehozása, a lánckereskedelem kikapcsolása, a stabilizáció pénzügyi feltételeinek megteremtése, a tervgazdálkodás bevezetése stb. Pénzügyi téren első helyre sorolták a könnyörtelen harcot a lelkiismeretlen spekuláció inflációs politikája ellen, továbbá a hitelpolitika állami kézbe adását. Külön fejezetek foglalkoztak a szakszervezetekkel, az üzemi bizottságokkal, a szervezeteti mozgalommal, a szociálpolitikával, a társadalombiztosítással, a lakáskérdéssel, az anya- és gyermekvédelemmel, a közoktatással, az értelmiséggel és a „szellemi élet” dolgozóival. A program célul tűzte ki a tömegek szociális és kulturális helyzetének javítását, a kulturális élet fellendítését.

A program egészében optimizmust sugallt. A rendkívül nehéz helyzet ellenére azt ígérte, hogy az SZDP, híven programjához, „minden dolgozó ember teljes, tehát: gazdasági, politikai és társadalmi felszabadításáért küzd. Az a munkaterv, amellyel az ország népe elé áll, a végső felszabadulás felé vezető útnak egyik fontos szakaszát jelöli meg. Ezt az útszakaszt kell most megépítenünk.” A párt tehát nem ígérte a szocializmus gyors felépítését, nem ígért pár éven belüli jólétet és felemelkedést, csak azt, hogy a romok eltakarítása, az ország felépítése egyben egy új Magyarország felépítéséhez is közelebb visz.

A kongresszus munkája, az elhangzott előadások, beszámolók, viták az *Elvi nyilatkozat* és a *Munkaterv* ismertetését, a javaslatok értelmezését, magyarázatát is szolgálták. A kongresszus az előterjesztett új pártprogramot elfogadta. Az 1945 nyarára kialakult helyzetben, amikor – Bán Antal szavaival – „a lappangó és nyílt reakció” kezdett „magához térni”, s a jobboldal az SZDP-re spekulált, remélve, hogy el tudja szakítani az MKP-tól, fontos volt, hogy a kongresszus megerősítse a

felszabadulás után kiforrott stratégiai vonalat és gyakorlati politikát, s olyan vezetőséget válasszon, amely az új vonal megvalósítására képes mozgósítani az erőket. A gyakorlati programokban foglalt stratégiai célkitűzésekkel, szociáldemokrata elvekkel a vezetés zöme, a tagság döntő többsége egyetértett, csak a vezetők egy csoportja (Peyer Károly és hívei) tartotta azt, hogy az SZDP feladata az ún. nyugati polgári demokrácia megteremtése.

Programkérdéssel a Szociáldemokrata Párt 17 hónap után, a párt XXXV. kongresszusán (1947. január 31–február 2.) foglalkozott újra. A párt politikai irányvonaláról szóló, program jellegű határozatán az ország politikai életében lezajlott viharos események s a párton belüli szenvedélyes, már éles küzdelembe átcsapó viták is nyomot hagytak. A határozat például megállapította, hogy „a párt igazi feladatai azonban csak most következnek”, mert a párt szembeszáll a nagytőke szándékaival, „és teljes erejét harcba viszi” ezek ellen. „Pártunk, hagyományaihoz híven, a forradalmi szociáldemokrácia útját, az osztályharc útját követi, és ennek megfelelően vallja, hogy át kell alakítanunk az ország gazdasági szerkezetét, a dolgozók ellenőrzése alá kell helyezni a bankokat és nagyvállalatokat, mert a demokrácia keretét csak így tudjuk eleven tartalommal megtölteni.” Ez egyértelműen jelezte, hogy a párt tovább halad az antikapitalista vonalon a gazdasági életben is, híven az 1903-as programban, majd az 1945-ös *Elvi nyilatkozatában* megfogalmazott elveihez.

A határozat kilenc pontban foglalta össze a legfontosabb tennivalókat. Politikai téren követelte a következőket: az ellenforradalom, a reakció és a fasizmus maradványai ellen, a „hamis koalíció” felszámolását, azaz a nagytőke kiszorítását a hatalomból, a koalícióból azért, hogy „a demokratikus magyar köztársaság politikai rendszere a munkásság, parasztság és haladó értelmiség igazi szövetségére épüljön”. Annak a korábbi követelésnek a megvalósítását, hogy „a demokráciában csak a demokratákat illetik meg a jogok, és csak az őszintén demokratikus pártok vehetnek részt a hatalomban”. A párt napirendre tűzte a Kisgazdapárthoz való viszonyának felülvizsgálatát „annak az elvnek alapján, amelyen a két párt háború alatti szövetsége létrejött”. Meg kell kísérelni egy tisztább és egységesebb kormányzati koalíció létrehozását, amelyből kiküszöbölhetők „az állandó kormányzati válságok”. Olyan választójogi törvény kell, amely kizárja a választók és választhatók soraiból a demokratikus köztársaság ellenségeit.

A külpolitika terén előírta: őszinte, baráti kapcsolatokat kell kialakítani a világ haladó népeivel, elsősorban a Szovjetunió népeivel, a szomszéd államokkal és a világ demokratikus hatalmaival és szociáldemokratáival. A nemzetközi kapcsolatokról szóló határozat megerősítette a korábbi politikát, hangsúlyozva a párt nemzetközi kapcsolatainak kiemelkedő fontosságát.

A kommunista párttal való együttműködésről a határozat előírta, hogy az SZDP „szellemi, politikai önállóságának meg függetlenségének megőrzése mellett szilár-

dítsa meg a másik munkaspárttal fennálló szövetséget”, küszöbölje ki a zavaró tényezőket. A határozat felszólított a párt világnézeti és politikai egységének megszilárdítására, s kilátásba helyezte a párt megtisztítását minden olyan elemtől, „amely az új idők szellemét meg nem értve, akarva-akaratlanul nehezíti a munkásosztály nagy harcát, s így végső soron az ellenforradalom érdekeit szolgálja.”

A program jellegű határozat felszólította a pártvezetőséget, hogy munkáljon ki olyan gazdaságpolitikát, amely a magántőke profitja helyett a munkavállalók érdekeit szolgálja, s amely a nemzeti jövedelem és a közterhek igazságos elosztásáról gondoskodik. Ennek szellemében érintette több dokumentum a gazdaság problémáit.

A legjelentősebb a párt gazdasági terve volt, amely bevezetőjében a következőket állapította meg: „A 20. század eddig eltelt majdnem öt évtizede megmutatta, hogy a termelés irányítása nem bízható sem az egyes termelő egyedek vak szeszélyére, sem az egyes tőkésosztályok önzésére. A liberális termelés válságokat, munkanélküliséget, mindezek nyomában kirobbanó elégtelenséget, szociális földcsuszamlást, diktatúrát, háborút és ennek nyomában fellépő szörnyű nyomort idézett elő. Ha mindezekről a világot meg akarjuk kímélni, gazdálkodásunkat tervszerűvé kell tennünk.” Szemben a kapitalista gazdálkodással, amelynek célja a profit, „a szocialista gazdálkodásban a tervszerű gazdálkodás célja az ember, tehát a gazdasági erő összhangba hozatala és azok fejlesztése, arra a célra, hogy optimális erőki-fejtés esetén maximális legyen az életszínvonal emelkedése, a jövedelmek igazságosabb megoszlása mellett.” A kitűzött közvetlen célok elérését szolgálta a párt hároméves újjáépítési programja, amelyre ráépült tizenöt éves terv. „Ebben már nem a háborús rombolások helyreállítása a cél – írták a bevezetőben –, hanem a gazdasági életnek olyan rendszerbe foglalása és kifejlesztése, amely a dolgozó nép számára kb. tizenöt év alatt az eddigi életszint többszörösét kívánja biztosítani.” A korszak végére „elmúlik Magyarországnak az az állapota, amelyben a szegénység, a nyomorúság, a gazdasági válságok, a népbetegségek, az alacsony kultúra és ennél fogva a politikai kalandok és kalandorok hazája volt.”

Mindehhez kapcsolódott „a tervgazdálkodásról” elfogadott külön határozat, amely a párt hároméves tervének az MKP-val való egyeztetését összegezte. A gazdasági szférát érintette a „mezőgazdasági és szövetkezeti kérdésekről” hozott határozat, továbbá a részletes és átfogó „mezőgazdasági akcióprogram”, amely a mezőgazdaság átfogó fejlesztésének szociáldemokrata tervét tartalmazta. Kiállt a földosztás mellett, leszögezve, hogy perújításra, a földek visszaperlésére többé nem kerülhet sor. A földkérdés hosszú történelmi áttekintése után kijelentette: „A demokratikus szocializmus értelmében a mezőgazdasági termelésben is új rendet és új rendszert teremtünk. A formai demokrácia helyett azonban korszerű gazdasági demokráciát is alkotunk, hogy ennek eredményeivel emeljük fel az elviselhetetlen és méltatlan sorban kínlódó dolgozókat.” A földosztás utat nyitott az új

rendhez és az új intézményekhez, ámde a mezőgazdasági népesség igazi anyagi, lelki és kulturális felszabadításának munkája csak most kezdődik. Az 1930-as agrárprogram folytatásaként, az azóta bekövetkezett változásokat figyelembe véve állították össze újból „azokat a gyakorlati követeléseket, amelyekre ma szükség van”. A párt agrárprogramjának általános és konkrét követelései nem hagytak kétséget az iránt, hogy a szociáldemokraták a mezőgazdaság jövőbeni fejlődését nem a termelészövezeteken, hanem a magántulajdonon alapuló szövetkezés irányában látják. Külön fejezet foglalkozott a földreform befejezésével, a mezőgazdaság fejlesztésével, a mezőgazdasági termények értékesítésével, a mezőgazdasági hittel, az adópolitikával, a mezőgazdasági szakoktatással, a földműves nép védelmével és életszínvonalának emelésével.

„A közigazgatási reform irányelveiről” is határozat született. A javaslat a közigazgatás további demokratizálását sürgette, továbbá hogy hozzák egyensúlyba az önkormányzatot és a központi kormányzatot, hogy a dolgozók egyetemes érdekei megvédhetők legyenek az esetleges partikuláris törekvésekkel szemben. A közigazgatási reformjavaslat megalkotásának irányadó szempontja a következő legyen: „Minden jog alapja csakis a társadalomra nézve hasznos munka végzése lehet.” Az önkormányzati testületek megszervezésénél el kell érni, hogy „a közigazgatás irányítása a dolgozók kezébe kerüljön”. Ebben a szakképzettségnek és a rátermettségnek is érvényesülnie kell. Figyelemre méltó volt az a követelés, mely szerint meg kell akadályozni minden olyan törvényalkotást, „amely a lakosság egy részének, illetőleg egyes foglalkozási csoportoknak olyan különleges országos közigazgatási szerveket létesítene, amelyekkel újszerű osztálykiváltságot teremthetne egy társadalmi réteg előnyére, és ezáltal új osztályképződés alapjait vethetné meg. Ilyen kísérlet ellenkezik a szocialisták ama törekvésével, amely az osztálytalan társadalmi rend megvalósítására irányul.”

A dokumentumok többször is utaltak ugyan arra, hogy az országban még a kapitalista termelési és társadalmi rend az uralkodó, de nem hagytak kétséget az iránt, hogy átfogó támadás bontakozik ki a társadalmasításért. A hangsúly az 1945-ös „Ma a demokráciáért, holnap a szocializmusért” jelszó második felére tevődött át, a XXXV. kongresszus dokumentumainak irányát, tartalmát az antikapitalista tendencia és javaslatok határozták meg.

Az SZDP dokumentumai választ adtak a magyar társadalmat 1946–1947 fordulóján foglalkoztató fő kérdésre: a párt milyen úton, milyen irányban kíván továbbhaladni? Az 1944–1945 fordulóján kialakult többpártrendszer, a koalíciós együttműködés, a parlamentarizmus, a munkásegységfront útján, vagy az MKP által – hol még általában burkoltan, ám a tetteket tekintve egyértelműen – erőltetett hegemonisztikus egypártrendszer bevezetése irányában.

Az SZDP XXXV. kongresszusa egyértelműen az előbbi mellett döntött, a „Felkészülés a döntő harcra” jelszó jegyében ülésezett, s a szocialista irányú fejlődés

és átalakulás szociáldemokrata koncepcióját hagyta jóvá. Ez a koncepció továbbra is – a következő mintegy másfél évtizeden át – a szocialista építés előfeltételeinek megteremtését tekintette központi feladatnak. Tehát továbbra is a fokozatos átnövés, átalakulás híve maradt. Nem tekintette elfogadhatónak, kivitelezhetőnek a radikális, gyökeres, mindent átrajzoló fordulatot – éppen a végcél, a szocializmus szempontjából. A polgári demokrácia politikai intézményrendszerét nem akarta elvetni. Az adott hatalmi struktúra osztálytartalmának megváltoztatásával, a munkásosztály, a munkáspártok befolyásának növelésével, a többség fokozatos megszerzésével kívánta meghaladni a kapitalizmust. A szocializmus előfeltételeinek megteremtéséért kibontakozó tevékenység eredményességének biztosítékát az SZDP-ben, a két önálló munkáspárt létében és szoros együttműködésében látta.

Az SZDP vezetői mindezt akkor dolgozták ki, amikor az MKP vezérkara 1947 elejétől már tervszerűen és tudatosan a hatalom megszerzésére, a politikai intézményrendszer gyökeres átalakítására, lényegében a proletárdiktatúrára való áttérésre, az egypártrendszerre vett irányt.

A két párt eltérő koncepciója 1947 folyamán a köztük meglévő konfliktusok elmélyüléséhez vezetett. Míg korábban mindkét fél – váltakozó sikerrel és őszinteséggel – az ellentétek feloldására törekedett, addig most már erről alig eshetett szó. Az 1947. augusztus 31-én megtartott nemzetgyűlési választások előtt az MKP már tudatosan az SZDP gyengítésére, a hatalomból való kiszorítására, a választások után pedig felszámolására, az MKP-ba való beolvasztására törekedett. Ez egyben megpecsételte az SZDP által 1947 elején kimunkált politikai platform, irányvonal sorsát is. A szocializmus felé való haladás szociáldemokrata koncepcióját, a „demokratikus szocializmust” az MKP által erőszakolt „egyesítés félresöpörte, hosszú időre kiiktatta a politikai és mozgalmi életből”.

2. A párt felépítése és szervezeti működése (1890–1944)

A parlamenten kívüli tömegpárt 1890–1919 között

1890-ben az MSZDP megalakulása elsősorban szervezeti megújulást jelentett a mindennapi gyakorlati tevékenységben. Az Általános Munkáspárt szervezeti formái kimerítették a lehetőségeket, s már nem feleltek meg az országos politikai és gazdasági érdekvédelmet vállaló mozgalomnak. A korábbi formák a tömegmozgalmak szervezéséhez mindenképpen elégtelenek voltak. A II. Internacionálé megalakulásának idejére nyilvánvalóvá vált, hogy sem a munkásvédő törvényekért, sem a polgári szabadságjogokért nem lehet eredményesen küzdeni aktív, országos méretű mozgalom nélkül. A tömegpárt kialakítására vonatkozó igény és döntés szakítást, elkülönülést, váltást jelentett a befelé forduló egyletesdi gyakorlatától. Ez a folyamat nagyjából akkor zajlott, amikor az 1890-es évek végén, az 1900-as évek elején a szakegyletek száma ugrásszerűen megnövekedett, és fokozódtak az igények a rokon szakmák országos szövetségeibe tömörítésére.

Az egyes szakegyletek eleinte csak a szűkebb szakma bér- és munkaügyi kérdéseivel foglalkoztak, de figyelmük és érdeklődésük hamarosan kiterjedt a rokon szakmák szaktársainak hasonló problémáira. A szakegyleti hovatartozásnak összekovácsoló ereje volt. A szakmunkást ugyanis – hivatalosan a segédet –, nem lévén önálló iparos, bármennyire kiváló szakember volt is, a polgári iparos-szervezetek nem fogadták be, míg a szakegyletben teljes jogú, emancipált polgárnak tekinthette magát. A szakegyletek a magánhelyiségekből, a vendéglők különtermeiből az első világháború előtti években a saját maguk építette impozáns székházakba, sok vidéki városban munkásotthonokba költöztek. A szakszervezetek vagyónát a szervezett munkásság, a tagok fegyelme és áldozatkészsége teremtette meg. Mindebből az is következett, hogy a tömegpárt és a tömegmozgalom megteremtését (éppen a szakmákba tömörültek érdekében) célul megjelölő pártvezetőség az 1890-es években (többek között az évtized elején Engelmann Pál, Jászai Samu, Gion János, Kittel Ferenc, Pfeifer Sándor, Poór Árpád, Silberberg Ignác; az évtized második felében Bokányi Dezső, Groszmann Miksa, Csizmadia Sándor, Kalmár Henrik, Rády Sándor, Teszársz Károly) a szakmai, szakszervezeti keretre támaszkodott. A szakmai és politikai szervezetek szoros összefonódását többek közt a dualizmus politikai és jogrendszere teremtette meg. Az MSZDP működésének politikai feltételei az első világháború előtti időszakban lényegében nem változtak, s e feltételek nem kedveztek a parlamenti képvisellel nem rendelkező politi-

kai szervezetnek. A korabeli jogrendszer éles különbséget tett egyesület és politikai szervezet között. Politikai párt alapítása vagy lap megjelentetése nem ütközött különösebb nehézségbe, de a megalakulás deklarálásával a működés tulajdonképpen be is fejeződött. Szervezeti életet csak a hatóságilag jóváhagyott, részletes alapszabállyal rendelkező egyesület folytathatott, ám az egyesület politikai tevékenysége tilalom alá esett. E végrehajthatatlan rendelkezés a parlamenti pártokat, lévén országosak, felmentette a korlátozás alól. Ennek értelmében az országgyűlési képviselő szabadon tarthatott politikai tartalmú összejövetelet, népgyűlést, amelynek lebonyolítását a polgári pártok zárt, klubszerű működése biztosította. A polgári pártok szervezeti hálózata alig épült ki, s ismeretlen volt a kötelezettségekkel járó párttagsági intézmény. Választások idején a kormánypárti jelölteket a közigazgatás egész rendszere szolgálta ki, míg az ellenzéki pártok kampányát a különböző társadalmi és alkalmi szervezetek, klubok, vallási egyletek, jótékonyági körök stb. támogatták. Politikai fellépéséhez az MSZDP ezt az utat nem választhatta, hisz a parlamenti képvisellel nem rendelkező párt nem alakíthatott szervezeteket és nem szedhetett tagdíjat, nem folytathatott rendszeres politikai pártéletet. Ugyanakkor a dualista rendszer a szocialista mozgalommal szemben nem alkalmazott abszolutista módszereket, nem foganatosított hosszú évekre szóló kivételes törvényeket. Egyszóval a mozgalmat nem kényszerítette illegálisba, de nem is fukarkodott – főleg vidéken – a szigorú korlátozások, tiltások, bírósági ítéletek alkalmazásával sem. A szociáldemokrata mozgalom élt a fennmaradás és működés lehetőségeivel, mindvégig ragaszkodott a korlátozott legalitás megőrzéséhez, s gyakran fondorlatos módon lépett át a mozgalom terebélyesedését gátló tilalomfákon.

Mivel az 1919 előtti Magyarországon az alapszabályokkal rendelkező és hatóságilag jóváhagyott egyletek működését a törvény nem korlátozta, az egyletekből kinőtt szakszervezeti mozgalom pedig szociáldemokrata irányítású volt, a bevallott tevékenység mellett idővel létrehozták az ún. szabadszervezetet. Kialakult egy ketős szervezet, a hatóságoknak pontos ismeretei voltak létezéséről, de meg sem kísérelték felosztatni őket, hanem hallgatólagosan tudomásul vették működésüket. A szabadszervezet létrehozását nemcsak a politikai szervezet működése tette nélkülözhetetlenné, hanem a szakmai szervezethez tartozók érdeke is. Mivel Magyarországon a sztrájkot jogilag nem ismerték el, de tudomásul vették, a szakegyletek, később a szakszervezetek ún. ellenállási pénztárt létesítettek, ahol is az egyéb szervezeti befizetésektől, bevételektől elkülönítve kezelték a sztrájkalapot, a sztrájk esetére folyósítható segélyt. Ez a járulékbefizetés nem nyilvánosan bevallottan folyt. Az ellenállási pénztárhoz minden szakegyleti tag hozzátartozott, s gyakorlatilag ebből fejlődött ki a szabadszervezet. Mivel az MSZDP nem tevékenykedhetett kerületi, lakóhely szerinti szervezetekben, így a pártszervezési, pártpolitikai feladatokat is zömmel a szakszervezeti bázisra és a szervezeti hálózatra építve szabták meg, s ezek a szakszervezeti szövetségeken keresztül valósultak meg, jutottak el a

telep- vagy munkahelyig. A nagyobb gyárakban, üzemekben szó sem lehetett szervezetekről, de itt is lehetőség nyílt az összebeszélésre, az információcserére, akár egy műhelyben vagy építkezésen. A kisebb vagy középüzemek, pinceműhelyek esetében – akár még a tulajdonos tudtával is, vagy éppen tiltása ellenére – mód nyílt a rövid tájékoztatásra. A tényleges és rendszeres szervezeti vagy politikai tevékenység az egyletben, annak helyiségében vagy a bérelt vendéglőben, az otthonban történt. Itt folyt a tagtoborzás, a beiratkozás, a legkülönbözőbb problémák meg tárgyalása. Mindebben nagy szerepe volt a bizalminak, aki mondhatni kulcsfigura volt. Kiváló szakembernek kellett lennie, hiszen a szakszerűen elvégzett munkának akkoriban nagy becsülete volt. Csak tájékozott, olvasott, higgadt, tárgyalókész és határozott egyén jöhetett számításba. Bér- és munkahelyi vita során gyakran az ütköző szerepe is neki jutott. Pártmozgalmi kérdésekben is jártas volt, figyelemmel kísérte az aktuális politikai eseményeket, kitűnt szervezőkészségével is. A bizalmi szerepét a munkáltató is elismerte, hiszen közvetítő volt, de nemcsak a munkáltató felé, hanem a felsőbb párt- és szakszervezeti testületek felé is. A szabadszervezetek bizalmijai egyben szervezők és összekötők: ők kezelték a tagdíjakat, gyakran a szaklapokat is ők továbbították, agitáltak a *Népszava* előfizetésére. Ők mozgósítottak a nagyobb politikai akciókra, felvonulásokra. Előkészítették a nagy politikai demonstrációkat. A szabadszervezetek hálózata országosan kiépült.

A párt a szabadszervezetet a sajátjának tekintette. A mozgalmi munkában jártas, tapasztalt, a pártirodalmat viszonylag jól ismerő választott bizalmiak testülete alkotta a helyi pártvezetőséget, vagyis a középszintű pártszervek a szabadszervezetek képviselőiből álltak. Ezek, vagy a megyei „agitáló” bizottságok fogták össze az egyes szervezeteket, s álltak kapcsolatban a pártvezetőséggel.

Az MSZDP az első világháború előtt már országos párttá vált. Minden nagyobb városban, számos mezővárosban, községben voltak szervezetei. Az Országos Munkásbetegsegélyező és Balesetbiztosító Pénztárnak – a budapesti és főváros környéki szervezetein kívül – 1910-ben 95 kerületi pénztára volt, jelentős hivatali apparátussal. A kerületi pénztárak zömmel a megyeszékhelyen, a törvényhatósági jogú városokban működtek, de voltak kivételek, pl. Szolnok mellett Jászberényben, Veszprém mellett Pápán és Kiskunhalason is működött kerületi pénztár. Mindenesetre a kerületi pénztárak Nagykanizsától Máramarosszigetig, Sepsiszentgyörgytől Pozsonyig, Galgócig, Pancsovától Alsókubinig behálózták az országot. A kerületi pénztárak hivatalnoki karában igen jelentős volt a szociáldemokraták száma, akik a helyi, megyei, kerületi szakszervezeti, szociáldemokrata mozgalomban fontos, nem ritkán vezető szerepet játszottak. Az ő munkájuk is hozzájárult ahhoz, hogy a *Népszava* a kisebb falvakba, ipari telephelyekre is eljutott, s nőtt az előfizetők száma. A hetenként, kéthetenként megjelenő szakszervezeti lapokat a szakszervezeti tagok tagdíjuk ellenében ingyen kapták. Az egyes megyei, kerületi vagy városi szociáldemokrata lapok előfizetői, olvasói, a nemzetiségi szociálde-

mokrata lapok tábora, az *Ifjúmunkás*, a *Nőmunkás* előfizetői, a *Szocializmus* olvasói az MSZDP megbízható bázisává váltak.

A nagy választójogi tömegmozgalmak szervezésében és lebonyolításában, egyéb feladatok elvégzésében a pártvezetőség mellett jelentős szerepet játszottak a kerületi vagy megyei titkárságok. A titkárságok felállítását az adott terület (megye, régió) igényei és körülményei szabták meg. Minden megyében nem lehetett és nem kellett titkárságot felállítani. A kerületi vagy regionális, több megyét irányító titkárság felállítása változott. Létezett Dél-magyarországi (Arad, Temesvár), Erdélyrészi (Kolozsvár, Brassó), Észak-magyarországi (Kassa, Miskolc) Titkárság. Kiemelt volt a Pozsony és Környéke Titkárság. Szinte állandóan létezett titkárság Győrben, Pécsen, Nagyváradon, időnként Szegeden, Kecskeméten, Székesfehérváron, Szombathelyen, Újvidéken, Lugoson. A kerületi titkárságokat szerencsésebb esetben a városban lakó titkár irányította; kedvezőtlenebb volt, amikor a pártvezetőség küldött oda valakit. Függetlenített legjobb esetben a titkár volt, akit a társadalmi munkások nagy serege támogatott. Munkájában számíthatott a nagyobb szakszervezetek országos vagy vidéki titkárainak támogatására. A megyei vagy kerületi bizottságok évenként kétszer – karácsonykor és a pártkongresszus után – tartották meg értekezleteiket. Itt választották meg az 5–7 tagú bizottság megyei, kerületi tisztségviselőit.

A századforduló éveiben ismét megélénkült a munkásképző egyletek tevékenysége. Jelentős volt a fővárosi *Jövő* és a *Szabadság* munkásképző egyesület. Kitűntek jól felszerelt könyvtárakkal, változatos programjaikkal, öntevékeny, szocialista szellemű kulturális tevékenységükkel. Soraikban nem kevés diákot, egyetemi hallgatót, magántisztviselőt tartottak számon. Felolvasásokat, vitákat rendeztek, élénk eszmecsere folyt a szocializmus egyes elméleti kérdéseiről. A munkásképző egyletek lehetőséget nyújtottak a tanulni vágyó munkásfiatalok számára.

A területi, lakóhelyi, városi, fővárosi, kerületi szervezetek az első világháború előtti években folyamatosan alakultak ki. A főváros valamennyi kerületében működött pártszervezet, amely irányította az egyes képző-, művelődési egyesületet, a házi agitációt, a lakbérmozgalmakat, a *Népszava*-előfizetést, részben a lapterjesztést. Rendszeresen fővárosi értekezleteket, vitaesteket tartottak, felállították az MSZDP Fővárosi Végrehajtó Bizottságát is. Ez a bizottság irányította és végezte a nem munkás rétegek – iparosok, kereskedők, magánalkalmazottak és értelmiségiek – körében a szervezési munkát.

Az MSZDP kezdeti agitációja, szervező munkája már az 1890-es évben termékeny talajra talált az ország nagy többségét alkotó agrárnépesség körében. Az 1890-es években az MSZDP által képviselt szocialista eszmék hatására kirobbant agrármozgalmak országos jelentőségű politikai eseményekké váltak. A szervezés a mezővárosokban, nagyobb községekben, területi keretekben folyt. Mivel legális politikai szervezetek nem alakulhattak, a művelődési célt szolgáló egyletek tevé-

kenykedtek. Itt nem lehetett ragaszkodni a zárt szakmai jelleghez. Egy-egy olvasó- vagy képzőegylet több száz, néhol ezer főt is tömörített, tagjai a helyi földmunkásokból, szegényparasztokból verbuválódtak, s hatókörében a politikai szervezet feladatát is ellátta. Működése legális, féllegális vagy éppen illegális volt. Vezetői főleg helyi földmunkásokból kerültek ki. A földmunkásság elsősorban a nagybirtokossággal folytatott bérharcot, ám emellett a polgári emancipációért, a politikai szervezkedés tilalomfáinak felszámolásáért, a politikai szabadságjogokért is harcba lendült. A hatóságok erőszakos és durva, olykor gátlástalan atrocitásaikkal fékeztek az agrármozgalmak lendületét, a szervezeteket szétverték, a vezetőket súlyosan megbüntették. A szervezeti megerősödést befolyásolták különféle pártbéli szakadások is. Ennek ellenére az MSZDP behatolt az agrárvidékekre, falusi jelenlétét az olvasókörökön s a 1906-ban alakult Földmunkásszövetségen keresztül is érvényesítette, melynek taglétszáma hullámzott: 1907-ben elérte a 70 000-et, 1913-ban pedig 3500-ra esett vissza.

A szakszervezetek (szakegyletek), szabadszervezetek, pártszervezetek tagságát nehéz szétválasztani. A párt és szakszervezeti tagság közötti határvonal elmosódott, de a kettő nem volt azonos. Szervezett munkásnak az számított, aki rendszeresen fizette a szakszervezeti díjat, de a legtöbb szakszervezeti tag egyben fizette a külön kezelt ellenállási járulékot is. A szakszervezeti tagság zöme eleget tett ennek a köteleességének.

Az 1903-as pártkongresszuson elfogadott szervezeti szabályzat a következőképpen határozta meg a párttagságot: „A Szociáldemokrata Párthoz tartozik: aki a párt alapelveit és programját magáénak vallja, azt erejéhez képest terjeszti és a pártot anyagilag és szellemileg állandóan támogatja. Párttag más párthoz nem tartozhat, sem annak érdekében nem működhet. A párttagok kötelesek – amennyiben valamely szervezettel bíró szakmához tartoznak – az illető szervezethez tartozni, akiknek nincs külön szakszervezetük, kötelesek a lehetőséghez mérten pártszervezethez tartozni.” Ez főleg a nem ipari munkásokra vonatkozott.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt egyéni tagságra épült. A párt tagjai hetenként 2–4 fillér pártadót fizettek, a szabadszervezetek pedig szervezeti – azaz kollektív – tagsági díjat. A mozgalomban nem volt éles határ (már csak a kollektív szabadszervezeti tagdíj miatt sem) a párttagok és a pártonkívüliek között: emellett a szervezett munkásság zöme egyénileg is tagja volt a pártnak. A szabadszervezetekbe tömörült legöntudatosabb szociáldemokraták egyéni pártadó fizetésével is támogatták a politikai mozgalmat. A szervezett munkás szocialistának vallotta magát, s a párt politikáját magáénak vallotta.

Mindebből is következett, hogy az 1919 előtti évtizedekben az MSZDP belső szervezeti élete és átfogó, a társadalom széles rétegeinek érdeklődését kiváltó politikai tevékenysége döntően a szakszervezetekbe tömörült munkásságra épült. A szakszervezeti munkásság is tudta, hogy gazdasági érdekeit politikai szervezett-

ség és fellépés nélkül nem képviselheti kellő eredménnyel. A szakszervezeti tagság állandó anyagi támogatásban részesítette a pártmozgalmat.

A szakszervezetekkel való összefonódás abban is kifejeződött, hogy az MSZDP vezetőségében a nagyobb szakmai szövetségek vezetői általában helyet kaptak (a vasasok, az építőmunkások, a fások, a nyomdászok, a földmunkások szakszervezetei). Mindez természetesen nem jelentette, hogy csak belőlük állt a 9–11 tagú pártvezetőség. Az 1890-es évtizedben a pártvezetőség személyi összetétele a különféle belső viták, pártharcok és szakadások következtében gyakran változott, ám a századfordulóra nagyjából stabilizálódott. Ha időnként jelentős személyi változások történtek is, ez nem jelentett politikai irányváltást. A századfordulótól 1919-ig, mintegy két évtizeden át az a pártvezetőség irányította a munkát, amelyet Garami Ernő és Weltner Jakab nevével lehetne jelezni. Ennek a 9–11 tagú pártvezetőségnek többek közt tagja volt: Garami Ernő, Weltner Jakab, Bokányi Dezső, Buchinger Manó, Csizmadia Sándor, Garbai Sándor, majd Kunfi Zsigmond. A 20 év alatt gyakran került be a pártvezetőségbe Klárik Ferenc, Groszmann Miksa, Malasits Géza, Peidl Gyula, Teszársz Károly, Vanczák János. Az öttagú ellenőrző bizottságban gyakran találkoztunk Saly Endre, Jócsák Kálmán, Pelczéder Ágoston, Horovitz Gábor, Matós Jenő és mások nevével. Gyakran volt a pártvezetőség vagy az ellenőrző bizottság tagja: Rády Sándor, Goldner Adolf, Horovitz Jenő, s az 1910-es évek elejétől került előtérbe Böhm Vilmos, Farkas István, Peyer Károly.

A századfordulón a vezetés változása nemcsak fiatalítást, nemzedékváltást jelentett (az újonnan bekerültek zömmel az 1870-es, 1880-as évtizedben születtek), hanem a szűk egyleti világhoz szokott módszerekkel való szakítást is. A modern tömegpárt létrehozása, a szociáldemokrácia politikai tényezővé formálása szorosan kötődik ehhez a vezetéshez, ehhez a nemzedékhez.

1890 és 1914 között húsz pártkongresszust tartottak, a háború éveiben egy kongresszussal felérő bizalmiértekezletet, és négy rendkívüli kongresszust. 1919 februárjában is volt egy rendkívüli kongresszus. Békés viszonyok között általában évenként, és mindig a fővárosban (ami nem volt szerencsés, ám az anyagiak csak ezt tették lehetővé), többé-kevésbé áprilisban, a húsvéti ünnepek idején. A kongresszusi küldöttek számából nem lehet következtetni a tagság méretére, mert a delegálást az évek során különbözőképpen szabályozták. A küldöttek száma az 1890-es évtizedben 100–200 között mozgott, míg a háború előtti évtizedekben 250–350 között; 1904-ben több mint 600 küldött volt, s ezért a kongresszus inkább vándorgyűlésre hasonlított. 1907-ben, 1908-ban a küldöttek száma 200 alatt maradt, ám ez nem tükrözött ugrásszerű növekedést vagy látványos zuhanást. Mindvégig érvényesült a nagy szövetségek dominanciája, s minden 500 tag után még egy embert lehetett delegálni. A kisebb szövetségek vagy országos szervezetek kisebb taglétszám után is delegálhatták megfelelő számban megbízottaikat. A vidé-

ki küldötteket a megyei vagy kerületi értekezleten választották meg. A budapesti és a főváros környéki küldöttek száma meghaladta a vidéki delegátusokét. A nemzetiségi bizottságok egy-egy küldöttel képviseltették magukat, de egyes lapok megbízottai is megjelentek.

Fontos politikai kérdések eldöntésére esetenként hívták össze a fővárosi bizalmiak értekezletét. 1917-ben állították fel a pártválasztmányt, amely ellenőrizte a pártvezetőség tevékenységét a kongresszusok közötti időszakban.

Az országos pártgyűlések (kongresszusok) – az elkerülhetetlen ismétlődések elenére is – a politika kollektív formálásának fórumai voltak. A politikai helyzet átfogó értékelése határozta meg a párt politikáját, taktikáját (1905 szeptemberében, 1908 decemberében rendkívüli kongresszust is összehívtak a követendő taktika kialakítására). Nagy figyelmet kaptak a párt belső életével összefüggő kérdések is. A sajtó szinte állandó téma volt, akárcsak a szervezési kérdések. De gyakran szerepelt a szociálpolitika, az egészségügyi helyzet, a lakásprobléma is. Nem hallgatta el a kongresszus a külpolitika alakulását, a háborús veszélyt. A párt sajtója előzetesen nemcsak a pártvezetőség jelentését, határozattervezetét publikálta, hanem az egyes szervezetek, személyek javaslatait is. A kongresszuson élénk viták folytak.

A háború előtti években gyakran vitáztak a párt és a szakszervezetek kapcsolatáról. Különbőféle jogos érvek hangoztak el a párt és a szakszervezetek szétválasztása mellett, a szakszervezetek tisztán érdekvédelmi jellege, politikai semlegesség mellett. Felmerültek anyagi természetű kifogások is. Az érvek jogosságát általában nem vitatták, ám a választójog hiánya, s ezzel szoros összefüggésben az, hogy hiányzott a választóköri pártszervezési gyakorlat, olyan érvnek számított, hogy a szükséges szervezeti elkülönülésre nem került sor. Ugyancsak elhárította a pártvezetőség azokat a törekvéseket, amelyek a párt szervezeti struktúráját ausztriai mintára, nemzetiségi elv szerint, föderalizálni kívánták.

A bevált és alkalmazott szabadszervezeti struktúra lehetővé tette, hogy az MSZDP politikája ismertté vált, s a tagság elfogadta. E hálózaton keresztül nagy tömegeket lehetett különösebb nehézségek nélkül mozgatni, s a pártvezetőség számíthatott a szervezetbe tömörültek aktív támogatására.

Jóllehet az MSZDP növelte befolyását a szellemi munkát végzők – a magánalkalmazottak, a tanítók, a tanárok, az ügyvédek, az orvosok stb. – körében, ez a tevékenység elmaradt más országokhoz képest. A párt, erőfeszítése ellenére, alig érte el a nemzetiségi munkásságot. A földmunkásság, az agrárnépesség az MSZDP törekvéseit elfogadta, bár szervezetileg a kötődést nem tudta kellőképpen megjeleníteni. Az állam szigorúan korlátozta a vasutasok, a postások szervezését, a lapok segítségével mégis jelentős eredményt sikerült elérni. A pártvezetőség mulasztásokat követett el a segéd munkások és a nőmunkások szervezésében és megnyerésében, s a kincstári üzemek alkalmazottainak felvilágosításában is csak a kezdeti lépéseket tette meg.

A parlamenti párt mozgástere 1919–1944 között

A Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak a legális szervezete mellett volt egy féllegális alapszervezeti hálózata, valamint központi szervezete és intézményei. Törvényes keretek között, noha korántsem hatósági gáncsokkodás nélkül, működtek a területi organizációk. Budapesten a 22 választókerületben, majd 1930-tól a 14 közigazgatási kerületben és számos vidéki helységben egy-egy szervezete állt fenn, szükség szerint még csoportokra tagozódva. Ezekhez csatlakoztak az értelmiségiek, polgárok, parasztok, valamint azon munkások és alkalmazottak, akiknek a szövetségben, a szakmában nem létezett szakszervezete, területi pártszervezete. A területi pártszervezetek tagkönyvvél rendelkező és tagdíjat fizető tagjainak száma az egész korszakban néhány ezer főt tett ki.

A pártszervezetek látták el a választásokkal kapcsolatos ügyviteli és agitációs teendőket, „kordában tartották” a szervezésre jogosultak lajstromát, és lebonyolították magát a kampányt. A választáson kívüli időszakban politikai gyűléseket, értekezleteket, előadásokat rendeztek, kulturális és oktatási programokat szerveztek. A mindennapi gyakorlathoz tartozott a jogi és egészségügyi tanácsadás, a kommunális és a lakásügyekben való eljárás.

A pártszervezeteket évenkénti tisztújító taggyűlésen megválasztott 11 tagú végrehajtó bizottság irányította, tisztviselői: elnök, alelnökök, titkár, pénztáros és sajtófelelős. Budapesten a Fővárosi Végrehajtó Bizottság működött, élén függetlenített titkárral. A vidéki helységekben szintén ugyanilyen elnevezéssel dolgozott a pártvezetés, jelentéktelen taglétszám esetén a munkát – a helyi szakszervezeti csoportokkal közösen – fizetett titkár vezette.

A szociáldemokrata párthoz tartozott a pártszervezeteken kívül a *Népszava*, a *Szocializmus* és más lapok szerkesztősége, a *Népszava* Könyvesbolt, a Világosság Nyomda, az Általános Fogyasztási Szövetkezet és leányvállalatai.

A párt országos központja 1919 és 1927 között az Erzsébet körút 41. számú házban volt, majd visszaköltözött a Conti utca 4. alatt lévő épületbe, amelyet megosztott a *Népszava* szerkesztőségével és a Világosság Nyomdával (ez 1910-től a párt tulajdona volt).

Az MSZDP legfontosabb végrehajtó szerve a Központi Titkárság, amelynek alárendeltségében működtek a nőmozgalom, a német ajkú nyomdászok, a fővárosi pártszervezetek, a parlamenti, illetve a községi frakciók titkárságai, az oktatási és jogvédelmi osztályok, valamint (1931-től) az Országos Ifjúsági Bizottság.

A döntéshozatali folyamatban a legfontosabb intézmény, az összmozgalom központi grémiuma a szociáldemokrata pártvezetőség volt. Az 1908-as, majd az 1925-ös szervezeti szabályzat igen szűkszavúan határozta meg a testület feladatkörét: „Irányítja a pártgyűlés határozatai értelmében a párt ügyeit.” Részletesebben definiált az 1929-es szabályzat, amely kimondotta: „A pártvezetőség irányítja a párt

ügyeit az országos pártgyűlés határozatainak szellemében; megszabja és ellenőrzi a központ elvi magatartását; ellenőrzi és irányítja a pártmozgalmat, a pártszervezetek működését, és felügyeletet gyakorol a pártintézmények felett.” A vezetőségi tagok száma – az 1931-es pártgyűlésig – 11 fő, az üléseken tanácskozási joggal részt vett az ötfőnyi ellenőrző bizottság, amelyet a kongresszus szintén közvetlenül választott a párt gazdasági ügyeinek felügyeletére.

Az irányítás testületi jellegű volt, tehát nem különült el egy olyan tisztség, amely betöltőjének osztatlan, kiemelkedő hatalmat biztosított volna; a valóságban ez a vezető titkárt, illetve az 1929-es szabályzatban első ízben szereplő központi főtitkárt sem illette meg. Ez a tisztség a párttitkárság operatív munkáját, irányítását bízta rá, ami nem lebecsülhető befolyást biztosított ugyan, de nem adott módot sem személyi döntésre a párt és a szakszervezetek általános tevékenységét érintő kérdésekben, sem pedig szuverén elhatározásra az egyes gyakorlati lépésekben, intézkedésekben. Sőt a funkció még a pártvezetőségen belül sem jelentette a döntő szö jogát, az „első az egyenlők között” helyzetét.

A pártvezetőség összetételében – a testület egészének geneziséjét és az egyes tagok pályaképeit tekintve – sokoldalúan érvényesült a szakszervezeti háttér és kötöttség. Általában megállapítható, hogy a tagok munkásmozgalmi tevékenységüket valamelyik szakmai egyesületben kezdték, és kapcsolatukat azzal pártvezetőségi működésük időtartama során is fenntartották. Már az 1919 előtti MSZDP legtöbb vezetője is a szakszervezetből indult, míg a másik fő káderforrás a *Népszava* szerkesztősége volt. A szakmozgalom inkább szervezőket és szónokokat, a pártlap pedig politikusokat és teoretikusokat adott. A Tanácsköztársaság megdöntése után jobbra szakszervezeti megalapozottságú vezetők vették át mind a pártmozgalom, mind a *Népszava* irányítását. Majd ez a garnitúra is kettéoszlott. Többen tartósan vagy véglegesen a pártintézményekben és a sajtónál maradtak, többnyire azok, akik már egy szaklap szerkesztése révén szélesebb közéleti és publicisztikai gyakorlatot szereztek. Propper Sándor a *Famunkás*, Mónus Illés a *Cipész*, illetve a *Bőripari Munkás*, Farkas István a *Cipész*, Vanczák János a *Vas- és Fém-munkások Lapja* szerkesztőségében dolgozott. Szakszervezetükkel a kapcsolatot ők is megőrizték: tagjai maradtak szélesebb körű, nagyobb létszámú vezető testületének. Jelenlétük a szakmozgalomban azonban inkább tiszteleti értékű, jelképes értelmű volt. A pártvezetés másik rétegét folyamatosan valamelyik szakszervezetben dolgozó tisztségviselők (többnyire egy-egy jelentékeny szövetség, országos szakegylet vezető titkárai) alkották. Nekik esetleg egyidejűleg több fontos politikai megbízatásuk is volt: országgyűlési képviselők, a fővárosi törvényhatósági bizottság tagjai voltak, helyet foglaltak valamely pártvállalat igazgatóságában, esetleg még a társadalombiztosítási önkormányzat szociáldemokrata frakciójában is (Peyer Károly, Kabók Lajos, Kitajka Lajos, Horovitz Gábor, Szakasits Árpád, Kéthly Anna, Kertész Miklós, Takács Ferenc, Szeder Ferenc).

Szóhoz juthattak a legfelsőbb pártszervben a nagyobb szakmák, foglalkozási ágak második vagy harmadik emberei, vagy a kisebb létszámú szakszervezetek vezetői is, akik jelentős politikai tisztséget nem viseltek, nevüket a szűkebb szakmán kívül országosan nem ismerték. Ők többnyire az ellenőrző bizottsági tagság révén kerültek be a pártvezetőségbe, de esetenként a 11 főnyi testületbe beválasztották őket is (Hubai János, Csapó Sámuel, Bárdos Ferenc, Gyürey Rudolf, Deutsch Jenő).

1922 és 1929 között a pártvezetőség 8-9 tagja, az ellenőrző bizottság pedig teljes létszámában függetlenített szakszervezeti funkcionárius volt. Az 1930-as pártgyűlésen a vezetőségbe beválasztották Garami Ernőt, Buchinger Manót és Weltner Jakabot, s ekkor a szakszervezeti vezetők száma öt főre csökkent. Az 1931-es kongresszus már 13 tagú testületet választott, ebből kilencen valamely országos szövetség vagy szakegylet irányítói voltak. 1919 és 1942 között 14 kongresszuson választották újjá a testületet, amelynek magvát hat személy alkotta: Horovitz Gábor, Farkas István, Kabók Lajos, Kéthly Anna, Peyer Károly és Propper Sándor szinte megszakítás nélkül, de legalább 11 alkalommal helyet kapott benne. Közülük Farkas, Kéthly és Propper a pártéletben, míg Horovitz, Kabók és Peyer a szakszervezetekben töltött be vezető tisztségeket. A mozgalom két alapvető része közötti pozicionális egyensúlyt fejezte ki az is, hogy az említettekén kívül a vezetőségbe legalább 6-9 alkalommal beválasztottak között szintén azonos számú párt-, illetve szakszervezeti funkcionárius volt. Az előbbieik közé tartozott Buchinger Manó, Mónus Illés és Szeder Ferenc, míg az utóbbiak közé Gyürey Rudolf, Kertész Miklós és Szakasits Árpád. A pártvezetés folyamatosságát és stabilitását érzékelteti, hogy 1919 és 1942 között a betöltött 166 pártvezetőségi hely közel háromnegyedét (120-at, 72%) a fent említett 12 személy foglalta el, akiket hatszor vagy annál többször választottak meg.

A személyi összetétel kialakításánál fontos szempont volt a képviseleti elv. Helyet kaptak a párttagság zömét adó nagyobb szakszervezeteknek, továbbá a politikai tevékenység alapvető intézményeinek a vezetői: a pártapparátus titkárai és a pártlapok szerkesztői, akik tanácskozási joggal akkor is részt vettek a vezetőségi üléseken, ha nem voltak beválasztott tagok.

A pártvezetőség hetenként egyszer tartott ülésein állást foglalt a mozgalom politikai, adminisztratív és személyi ügyeiben. A tanácskozásokon megtárgyalták az MSZDP taktikai lépéseit a kormánnyal és a többi párttal szemben. A testület volt illetékes arra, hogy határozatokat hozzon összmozgalmi akciók, gyűléssorozatok, kampányok és nagyobb egyedi megmozdulások szervezésére. Az üléseken ismételten szóba kerültek az MSZDP nemzetközi kapcsolataival összefüggő problémák. A pártvezetőség foglalkozott a pártlapok ügyeivel, jobbra pénzügyi kérdéseivel is: a területi pártszervezetek titkárainak személyét szintén ez a grémium erősítette meg tisztségében.

Rothenstein Mór és Jászai Samu, a Szakszervezeti Tanács (közkeletű rövidítéssel: Szaktanács a szakszervezetek 1898-ban alakult központi irányító szerve) vezetői tanácskozási joggal részt vettek a pártvezetőség ülésein, amelyeken gyakran került sor a szakszervezetekkel közös érdekű döntésekre.

A pártválasztmány 1917-ben jött létre a szakszervezetek kívánságára, „összekötő, ellenőrző, végrehajtó szervként”. A testület az egész szociáldemokrata munkásmozgalom átfogó képviselője volt, amelybe a szabadszervezetek, a fővárosi és a vidéki pártszervezetek létszámuk arányában küldtek tagokat. Az 1920-as években a delegátusokat a szakmai és a pártszervezeti vezetőségek jelölték ki. Az 1929-es szervezeti szabályzat kimondta, hogy a megbízottakat titkos szavazással kell választani az egyes szervezetek taggyűlésein vagy bizalmi ülésein.

Az intézmény feladata elsősorban a tájékoztatás volt. Ülései módot nyújtottak a pártvezetőségnek, hogy felmérje a tagság véleményét, hangulatát. Az 1925-ös szervezeti szabályzat, amely a pártválasztmányt hivatalosan is beiktatta a vezetési rendszerbe, jelentékeny hatáskörrel ruházta fel azt: „Minden országos jelentőségű vagy az egész pártot érintő kérdést a pártválasztmánynak a pártvezetőség elé kell vinnie. Az ilyen természetű ügyekre vonatkozó határozatok csak a pártválasztmánynak állásfoglalása után hajthatók végre.” Az irányító csoport azonban nem volt hajlandó ezt a meghatározást úgy értelmezni, hogy alárendeltje lenne a választmánynak. Mónus az 1929. évi kongresszuson kifejtette, hogy ez utóbbi döntéseinek erkölcsi jelentőségük van ugyan, de állásfoglalásai jogi értelemben nem kötelezők a pártvezetőségre. A pártválasztmány két-három havonta tartott üléseinek egybehívásáról és a napirendről a pártvezetőség határozott, ily módon gyakorlatilag szabályozta tevékenységét. A testület értekezleteit jobbra az országos jelentőségű politikai kampányok előtt tartották, a széles körű mozgósítás érdekében. A pártválasztmány megtárgyalta a párt általános politikai magatartásával összefüggő kérdéseket, ezekben elvi határozatokat fogadott el, továbbá a választások előtt jóváhagyta a képviselőjelöltek listáját. Tehát a pártválasztmány inkább vitafórum, s nem operatív intézmény; szerepe a döntéshozatali folyamatban az volt, hogy politikai felhatalmazást adjon az egész párttagság nevében az irányító csoport elhatározásainak megvalósítására.

A döntések végrehajtásának irányító intézménye az MSZDP Központi Titkársága volt; politikai ügyekben közvetlenül, a szövetségi, szakegyleti központok kiiktatásával vezette a szabadszervezetek szervezőbizottságait. Ezek mint pártalapszervi vezetőségek is működtek, a szabadszervezetek pedig ugyanolyan organizációs státusban voltak, mint a területi pártszervezetek. A szervezőbizottságok a bizalmiakhoz továbbították a feladatokat. A párttal csak közvetett függésben levő tagsághoz, az összlétszám túlnyomó többségéhez a gazdasági mozgalom hálózata juttatta el a politikai információkat, az MSZDP gyűléseire, kampányaira, akcióira stb. vonatkozó gyakorlati utasításokat.

A központi apparátusban mintegy 15-20 függetlenített politikai munkatárs és körülbelül ugyanennyi ügyviteli alkalmazott dolgozott. A pártgépezet üzemeltetésének költségei évente meghaladták a 300 000 pengőt, a választási és más kampányok kiadásai nélkül. Az összeg legnagyobb részét a szakszervezetek titkos alapjaikból fedezték. A Központi Titkárságot 1933-ig Farkas István vezető titkár, főtitkárként 1936-ig Mónus Illés, 1938-ig Büchler József, 1942-ig Szakasits Árpád és 1944 márciusáig Szeder Ferenc irányította.

Az MSZDP 1922 és 1931 között nyolc, 1933 és 1942 között öt alkalommal, tehát az első időszakban lényegében évente, majd kétévenként rendezett kongresszust. Ez az országos pártgyűlés a szervek formális rendjében a legmagasabb szintű döntéshozatali testület volt. Érdemi tevékenységét, a pártéletre való befolyását tekintve azonban szerepe nem tekinthető meghatározó jelentőségűnek. A kongresszuson elfogadott határozatok a párt általános céljait deklaratív jelleggel összegezték, és inkább az agitáció és a propaganda, semmint a gyakorlati politika vezérfonalául szolgáltak. Jelentős előrelépés a célkitűzések megfogalmazásában 1930-ban történt, az agrárprogram elfogadásával.

A pártgyűlések szokványos napirendje tartalmazta a vezetőség és a parlamenti frakció jelentését, beszámolókat az általános gazdasági és politikai helyzetről, a szabadságjogokért folytatott harcról, a községi politikáról, a mezőgazdasági proletariátus körében kifejtett agitációs és szervezőtevékenységről, valamint a nőmunkásmozgalomról. A napirendi pontok megvitatása során hangot kaphatott a spontán elégedetlenség és a szervezett ellenzékiesség. A kongresszus azáltal, hogy lehetővé tette a különböző áramlatok, irányzatok konfrontációját, le is vezette a belső feszültség jelentős részét. Azokról a különösen kényes kérdésekről, amelyek – Farkas István szavaival – „a pártérdek veszélyeztetése nélkül nem vihetők a kongresszus nyilvánossága elé”, zárt jellegű, ún. előértekezleteken tanácskoztak. A pártgyűléseken választották meg a párt vezetőségét. A hivatalos lista győzelmét biztosította, hogy az átlagosan mintegy 250–300 küldött zöme lojális volt a pártvonalhoz. A delegátusokat ugyanis a szakszervezeti szervezőbizottságok és a területi pártszervezetek végrehajtó bizottságai jelölték ki a kongresszusra. Az 1929-es szervezeti szabályzat előírta már a küldöttek választását, de egyrészt hagyott „kiskapukat”, másrészt az új módszer csak lassan vált gyakorlattá. A szakmai és a helyi vezetőségeknek tehát döntő befolyásuk volt a pártgyűlés összetételére. Persze ez azt is lehetővé tette, hogy olyan, jobbára területi szervezetek, amelyeket az opozíció uralt, ellenzéki küldöttekkel képviseltessék magukat a tanácskozáson. A pártfeladatok megvalósítása azonban nem szorítkozott a szakmai szervezőbizottságokra és a bizalmiakra. A szakszervezetek egyéb intézményei és funkcionáriusai szintén részt vettek a politikai munkában és a pártépítésben.

Az MSZDP országos hatókörét elsősorban a helyi szakmai csoportok biztosították. A városokban, nagyobb községekben a szervezett munkásság politikai és

gazdasági tevékenységét a végrehajtó bizottság néven működő helyi szociáldemokrata pártvezetőség irányította. A Központi Titkárság ennek a szervnek küldte meg politikai, szervezési, oktatási, sajtóügyi, választási stb. utasításait. A végrehajtó bizottság pedig a helyi szakcsoportok mint pártalapszervezetek vezetőségei számára kijelölte a direktívákból rájuk háruló teendőket. A lokális kezdeményezésű akciók lebonyolítása elsősorban szintén a szakmákra hárult. 1925 végén az ország 22 nagyobb városában összesen 198 szakszervezeti csoport tevékenykedett 14 137 taggal. Más szemszögből: 1925-ben az országban 137 építőmunkás-, 66 vasas-, 52 bőrmunkás- és cipész-, 50 famunkáscsoport és befizetőhely működött. Ezek mindegyike kapcsolatban állott az MSZDP-vel vagy a helyi (párt)végrehajtó bizottság, vagy saját szakszervezeti központja révén, esetleg a Központi Párttitkársággal tartott fenn összeköttetést levelezéssel. Egyes kiterjedt ágazatoknak, különösen az építőknek és a vasasoknak, sok kisebb-nagyobb faluban is működött csoportja vagy befizetőhelye. Itt a kis szakmai közösség, amelyhez mások is csatlakozhattak informális módon, az MSZDP jelenlétét is biztosította.

Az egyéni pártadót vidéken oly módon szedték be, hogy a pártvezetőség pénztárosa kiadta a bélyegeket a szakcsoportok pénztárosainak, hogy osszák szét a tagok között. A többi járulékot a szakcsoportok gyűjtötték össze és fizették be az illetékes szakszervezeti központnak, külön csekkclapon a szövetségi tagdíjat, amely magában foglalta az országos pártadót is. A helyi (egyéni) pártadóból befolyt összeg 50%-át, illetve 1925-től 30%-át a csoportok átadták a pártszervezetnek, amely ebből fedezte költségeit.

A folyamatos párt- és szakszervezeti életnek nélkülözhetetlen feltétele volt a mozgalmi infrastruktúra. Ennek legfontosabb elemét a munkásotthonok, a szakszervezeti székházak, helyiségek alkották. A vidéki településeken működő csoportok, pártszervezetek olyan szegények voltak, hogy többnyire nem tudtak saját, külön otthont létesíteni. Értelmetlen is lett volna az erők szétforgácsolása, bár helyenként az erős szakmai sovinizmus nyomán érvényesült a partikularizmus. A legtöbb városban a pártvezetőség irányításával sikerült összefogni az erőket, s az 1920-as években egymás után nyitották ki kapuikat a munkásotthon-egyesületek. 1927-ben alakult meg a Szaktanács Végrehajtó Bizottságának irányításával a Jövő Munkásotthon Szövetkezet, amely országos hálózatot épített ki otthonok létesítésére és üzemeltetésére.

A helyi szakszervezeti csoportok fontos gyakorlati politikai funkciót tölthettek be. A párttitkárság a választások idején közvetlenül a szakmai csoportokkal állt kapcsolatban; ezek irányításával választották ki a szociáldemokrata jelöltet és valószínűsítették meg helyileg az együttműködést a polgári ellenzéki pártokkal. A titkárság előbb információt kért a polgári jelöltekről a helyi csoportoktól, majd tájékoztatást küldött a szociáldemokrata választóknak, hogy ha az adott kerületben az MSZDP nem indul harcba a mandátumért, melyik polgári jelöltet támogassák.

A szakszervezeteknek igen jelentős szerepük volt a választások finanszírozásában. A pártválasztmány a választásokon való részvétel eldöntésével egyidejűleg határozatot hozott arról, hogy minden szervezett munkás fél napi keresetét adja le választási célokra. A fél napi kereset beadására szóló felhívást minden szaklap közölte, s a szakszervezeti testületek, szervezőbizottságok, összehívó ülések sorra hozták a határozatokat a pártválasztmány felhívásának teljesítéséről. Eközben a párttitkárság – helyi szakmai csoportok szerint borítékolva és mindegyik számára külön befizetési lapot mellékelve – szétküldte a választási bélyegeket, majd megkezdték a pénz begyűjtését.

A szabadszervezetek és a helyi szakmai csoportok közreműködtek a községi választások anyagi fedezetének előteremtésében is, és jelentékeny részt vállaltak a kampány lebonyolításában. A jelöltek jelentős részét a szakmai csoportok ajánlották. A budapesti törvényhatósági bizottság 1925 és 1930 között 54, 1930 és 1935 között 37 fős szociáldemokrata csoportjának kb. 60%-a szakszervezeti funkcionárius volt. A frakció tanácsadó jellegű szakbizottságokat alakított, s ezekbe a központi vezetőségek egy vagy két küldöttet delegáltak.

A törvényhatósági bizottsági tagokat a frakció „beosztotta” a tanácsai ügyosztályok és üzemek mellé. A fővárosi vállalatok számottevő jövedelmet biztosítottak az MSZDP-nek a *Népszavának* fizetett hirdetési átalány, valamint az igazgatósági tagok tantíjainak formájában. „Utóbbi összegeknek a pártkasszába való befizetését a szociáldemokrata igazgatósági tagok delegálásuk előtt írásos kötelezvényben magukra vállalták.” A szakszervezetek a képviselői adta lehetőségeket felhasználták arra, hogy orvosolják tagjaik panaszait, segítsék a rászorulókat stb.

Erős szociáldemokrata csoport működött a peremvárosok közül Budafok, Kispest, Pesterzsébet, Rákospalota, Újpest, vidéken Békéscsaba, Csolnok, Felsőgalla, Salgótarján és Tatabánya képviselő-testületeiben.

A kiépülőben lévő hatalmi struktúrának szerves része volt a parlament: 1926-ig az egykamarás nemzetgyűlés, majd ezután az országgyűlés a képviselő- és a felsőházzal. Az önálló, a végrehajtó hatalomtól elkülönült és látszólag fölötte álló törvényhozó intézmény alkotmányos színezetűvé és elfogadhatóvá tette a rendszert Európa, elsősorban a nyugati demokráciák számára. A parlamentarizmus tényleges szerepe azonban korlátozott volt, és a kormányzat elsőbbségét számos módszer szolgálta. Így a kormánypárt túlnyomó többségét eleve biztosító választási rendszer, a kivételes, rendeleti úton való kormányzás lehetőségének valamilyen úton-módon történő fenntartása, Horthy Miklós kormányzó számos különleges jogot magában foglaló hatásköre.

A nemzetgyűlés, illetve a képviselőház mégsem csupán a diktatórikus vonások leplezésére szolgált. A parlament az egyes társadalmi csoportok érdekeit kifejező politikai pártok számára a nyílt konfrontáció színtere volt, az ellenőrzés és a bírálat más fórumokon nem gyakorolható lehetőségeivel. A viták egyúttal hozzájárultak

az indulatok levezetéséhez, mintegy biztonsági szelepként is funkcionáltak. A pártok élete elsősorban a parlamenti tevékenység körül szerveződött, hiszen ezzel összefüggésben nyíltak rések a szabadságjogok korlátain. A képviselők különböző címeken gyűléseket tarthattak, interpellációs és mentelmi joggal rendelkeztek, a minisztériumokban és más közhivatalokban különböző ügyek elintézését kezdeményezhették, illetve szorgalmazhatták.

A szociáldemokrata politikai és gazdasági szervezetek közös érdekeit az országos politikában az MSZDP parlamenti frakciója képviselte. A képviselőcsoportnak fontos szerepe volt az aktuális bel- és külpolitikai kérdésekkel, főként a kormány terveivel, lépéseivel kapcsolatos reagálás és a teendők meghatározásában. Ám a szociáldemokrata álláspontot és taktikát a frakció nem függetlenül, hanem a többi vezető testülettel együttműködve alakította ki. A koordinációt biztosították a kölcsönös személyi kapcsolatok, amennyiben a parlamenti frakció a párt és a szakszervezetek vezető tisztségviselőit egy kifejezetten politikai hivatású közös szervbe csoportosította. Mind az 1922–1926-os, mind a következő ciklusban a képviselők 50%-a szakszervezeti vezető, a másik fele valamely pártszerv vagy intézmény funkcionáriusa volt.

A frakció tagjai tehát kettős kötöttségűek: beletartoznak valamely mozgalmi testületbe, vonatkoznak rájuk annak állásfoglalásai, határozatai, másfelől alávetik magukat a képviselőcsoport belső fegyelmének, döntéseinek. A primer függelem a párt-, illetve a szakmai szervezeté, intézményé, ez az állandó kapcsolódás. Innen származik a mandátum jogosítványa, persze nem jogi, hanem politikai értelemben. A parlamenti frakció helyét, valamint tagjainak mint személyiségeknek a szerepét a vezetésben lényegesen befolyásolta, hogy a kiválasztást elsősorban mozgalmi szempontok döntötték el.

A polgári pártok képviselőcsoportjainak nem volt tartós és szerves fundamentuma. A jelöléshez, illetve a megválasztáshoz szükséges háttérrel többnyire nem homogén társadalmi és ideológiai tartalmú szervezetek vagy intézmények adták, hanem individuális jellegű mozzanatok: országos szintű összeköttetések, lokális begyökerezettség, vagyonból, tisztségből, foglalkozásból eredő befolyás egy meghatározott jelentékeny társadalmi csoportban, területi régióban. A ciklusok tartama alatt a képviselő és választói között a viszonyt panaszorvoslás, kijárás, beszámológyűlések, fogadóórák, politikai vacsorák tartották fenn. A képviselő számára – noha fontos volt a helyi választóközönség rokonszenvének a megőrzése is – az újrásválasztás biztosítékát elsősorban az jelentette, ha a fent említett kiválasztódási szempontoknak változatlanul megfelelt, sőt ha az említett vonatkozásban megerősítette a helyzetét. Csak így tarthatta fenn lehetőségét a pártot vezető szűkebb klán szemében, amelytől politikai pályafutása tekintetében függő viszonyba került.

A szociáldemokrata képviselőcsoportba való bekerülés feltétele viszont nem az egyéni társadalmi-anyagi szituáltság és az ebből eredő hatókör, befolyás, hanem

a – széles értelemben felfogott – mozgalmi pozíció. Ez volt ugyanis a személyi tekintély legfontosabb forrása, a jelölés és az esetleges megválasztás feltétele. Tehát azért kerülhetett valaki egyáltalán szóba a jelölésnél, mert fontos funkciót töltött be, s a neve ennek révén ismertté vált szélesebb munkaskörökben, nem pedig fordítva: azaz nem a mandátum jelentette a belépőjegyet valamely vezető tisztségbe. (Más kérdés, hogy olyan állásokat, ahol különösen gyakran fenyegetett a büntető eljárás veszélye – így felelős szerkesztői, kiadói beosztásokat –, sok esetben legalább névlegesen nemzetgyűlési képviselővel töltötték be, hogy a mentelmi jog bizonyos oltalmat jelentsen.)

A frakció szabályzata szerint a parlamenti képviselők működése „a pártprogram alapján, a pártvezetőség, a pártválasztmány és a pártgyűlés által hozott határozatok szellemében történik”, a csoport az illetékes fórumok által meghatározott elvek szerint tevékenykedik.

Az együttműködést hangsúlyozó előírás nem maradt frázis, hanem folyamatosan érvényesült a pártpolitika gyakorlatában. Rendszeresen tartottak konzultációs értekezleteket a pártvezetőség, az ellenőrző bizottság, a Szaktanács és a képviselőcsoport tagjainak a részvételével. A bel- és külpolitikát érintő fontos elhatározásokat a fenti összetételű szélesebb irányító csoport vitatta meg, és az foglalt állást a taktikai lépésekben. 1923 őszétől az itt említett testületek tagjainak részvételével megalakult egy informális döntéshozatali fórum.

A képviselőcsoport elsősorban a szorosabb értelemben vett parlamenti tevékenységben alkotott olyan külön közösséget, amely saját belső szabályok alapján, munkamegosztással és vezetéssel dolgozott. A működési szabályzat előírásai szerint a frakció tagjainak parlamenti tevékenységét az intézőbizottság irányítja, amely határoz a felszólalók személyéről, a megnyilatkozások tárgyáról és sorrendjéről, s ellenőrzi a képviselők parlamenten kívüli politikai állásfoglalásait.

A frakció önálló testületként a párt nemzetgyűlési, illetve 1926-tól országgyűlési taktikájának kérdéseiben döntött. A felszólalások, a javaslatok, az interpellációk, a tárgyalások a miniszterekkel – esetenként a kormányfővel – elsősorban az MSZDP-nek a kormányhoz és a többi párthoz való viszonyát fejezték ki, és adtak hangot a szervezett munkásság véleményének a rezsim politikájáról.

3. A szociáldemokrata tömegpárt szervezeti fellendülése és megerősödése (1944. október – 1948. június)

A párt szervezeti fejlődése és felépítése

Az 1944 márciusában illegalitásba kényszerített SZDP újjászerveződése a felszabadított területeken kettős irányból indult el: alulról, a helyi csoportoktól, szervezetektől, illetve az ideiglenes országos vezetőségek irányából. A helyi tagok és vezetők taggyűlést hívtak egybe, amelyen kimondták a csoport megalakulását, megválasztották a vezetőséget, az ellenőrző bizottságot és bekapcsolódtak az új alapon szerveződő közéletbe. A prominens vezetők (Hódmezővásárhelyen Takács Ferenc parlamenti képviselő, Szegeden Valentiny Ágoston) már 1944. november végén–december elején lépéseket tettek a még német megszállás alatt bujkáló országos vezetés pótlására. 1944. december 21-én Debrecenben pedig, az ún. csonka kongresszuson, a párt nemzetgyűlési képviselői (35 fő), továbbá a nagyobb pártszervezetek titkárai (közel 100 fő) megválasztották a 11 tagú Ideiglenes Országos Pártvezetőséget.

A főváros pesti részén a Vasas Otthon egyik romos termében 1945. január 16-án spontán összesereglett tagok és vezetők héttagú Ideiglenes Intéző Bizottságot (IIB-t) választottak, élén Rozmayer (1945. április elejétől: Bán) Antallal, és hat, zömében másodvonalbeli, ám ismert párt- és szakszervezeti taggal (Bechtler Péter, Dédes Gyula, Erdődy János, Kőműves József, Szamay Lajos, Száva István). Az IIB február 19-én pártvezetőséggé alakult, s létszáma hamarosan húsz fölé emelkedett. Nemsokára öttagú Politikai Bizottságot (PB-t) hoztak létre Szakasits Árpád, Kéthly Anna, Ries István, Szeder Ferenc, Bán Antal részvételével.

A központi, a helyi és a középszintű vezetők áldozatos szervezőmunkájának eredményeként a pártszervezetek 1945 nyarára kiépültek. Az ország minden városában, megyeszékhelyén, nagyközségében, a falvak egy részében (elsősorban ott, ahol korábban is működött szervezet) megalakultak a helyi szervezetek, s megkezdték a mozgalmi munkát.

A pártszerveződés folyamatát megkönnyítette, hogy ez a hagyományos szervezeti keretek között, a választói körzettekkel azonos területen, a területi elvek szerint haladt. A fővárosban, közvetlen környékén és a nagyobb vidéki városokban pl. annyi pártszervezetet, ezen belül pártszervezeti csoportot alakíthattak, ahányat a helyi viszonyok szükségessé tettek. A csoportok, illetve az 5–11 tagú csoportvezetőségek megalakulását a városi, kerületi végrehajtó bizottság (VB) hagyta jóvá,

az általa kijelölt feladatokat végezték, beszámoltak kisebb közösségük előtt, s jelentést tettek a VB-nek. A pártszervezetek minden szinten ellenőrző bizottságot (EB-t) választottak az évi tag- vagy küldöttközgyűlésen. A VB saját kebeléből elnököt, alelnököt, titkárt, jegyzőt és pénztárost, az EB elnököt és jegyzőt választ. A VB ülésein tanácskozási joggal az EB-tagok, a nő- és ifjúsági csoport elnöke és titkára vehettek részt. A VB irányította a területén az összes mozgalmi munkát, egy-egy területen támaszkodva a tömegszervezetek vezetőire. Az 500 taglétszámon felüli pártszervezet évi küldöttközgyűlésen, az 500-on aluli évi taggyűlésén titkos szavazással választott VB-t és EB-t. Szavazati joga annak volt, aki már legalább fél éve belépett a szervezetbe.

A főváros és környéke kiemelt helyet foglalt el a mozgalomban. A kerületekben működő alapszervezetek megválasztották a kerületi VB-t, ezek küldöttei pedig a fővárosi pártszervezet élére a 13 tagú (3 póttag) fővárosi VB-t, a környéki élére a 13 tagú (3 póttag) környéki VB-t titkos szavazással. Mindkét VB a maga területén a mozgalom gazdjaként működött. A pártvezetőség határozatait a fővárosi, illetve a környéki VB a központi párttitkársággal együtt hajtotta végre. A fővárosi és környéki pártszervezetek elnökei és titkárai havonként értekezleten vitatták meg a feladatokat, hallgatták meg a központi párttitkárság előadóit. A fővárosi és környéki pártszervezetek évenként külön pártértekezletet tartottak, amelyen a helyi csoportok, pártszervezetek küldöttein kívül teljes és tanácskozási joggal az országos és fővárosi mozgalom különböző szektoraiban működő küldöttek is részt vettek. Ezeken a pártértekezleteken számolt be a VB a munkáról és választották meg az új VB-t, foglaltak állást a fővárosi, illetve környéki pártszervezetek a községpolitikáról.

A vidéki mozgalom szervezeti felépítése követte a fővárosit: pártcsoport (vezetőséggel, EB-vel az élen) – pártszervezet (VB-vel, EB-vel az élen) – megyei VB (11-15 tagú, 3-4 póttag), amely a titkáron keresztül a központi titkársággal állt kapcsolatban. Itt is működött az összvezetőség intézménye. A vármegye területén működő pártszervezeteknek évente legalább egyszer megyei értekezletet kellett tartaniuk a helyi szervezetek küldötteinek részvételével. A mozgalom rohamos növekedése folytán 1946-tól szükségessé vált a járási VB-k rendszerének fokozatos beiktatása, kiépítése.

Az országos pártgyűlés, a kongresszus, a párt legfőbb testülete, a pártszervezetek választott küldötteiből alakult. Ez a testület határozott végérvényesen a párt minden ügyében. A delegálás alapját a taglétszám alkotta, a küldöttek küldési jogát pontosan meghatározták a szervezeti szabályzatban. A választott küldötteken kívül a pártgyűlésnek hivatalból teljes joggal a pártvezetőség, az EB tagjai és a főtitkár, tanácskozási joggal a párt főbb testületeinek, társadalmi szervezeteinek, hatalmi szerveinek (pl. a parlamenti frakció intézőbizottságának tagjai, a központi párttitkárság osztályvezető titkára, a GH vezetője, a pártlapok szerkesztői, a fővárosi és környéki VB-k egy-egy tagja, a különböző országos bizottságok egy-egy

tagja, a tudományos folyóirat szerkesztője, az ifjúsági mozgalom vezetőségének egy tagja, a szakszervezetek két szociáldemokrata küldötte stb.) képviselői vettek részt.

A pártgyűlés választotta meg a pártvezetőséget (21 rendes és 3 póttag), valamint az ellenőrző bizottságot (7 rendes és 2 póttag). A pártvezetőség a legfelsőbb testület volt, csak a pártgyűlésnek tartozott felelősséggel, s a kongresszusok közötti időben a pártgyűlés határozatainak szellemében irányította a párt ügyeit. A választott tagok mellett hivatalból, tanácskozási joggal még tíz pártintézmény, szervezet egy-két tagja részt vehetett a pártvezetőség munkájában. Az alap- és középfokú pártszervek döntései csak akkor léptek érvénybe, ha azokat a pártvezetőség jóváhagyta. A pártvezetőség az egész mozgalom felett ellenőrzést gyakorolhatott.

A pártvezetőség operatív végrehajtó szerve a kebeléből választott héttagú elnökség (politikai bizottság, pb) volt, amely a pártvezetőség irányelveinek megfelelően intézte a párt bel- és külpolitikai ügyeit, fenntartotta az érintkezést a nemzetgyűléssel, a kormánnyal, a szakminiszterekkel, a párt nemzetgyűlési frakciójával, a koalíciós partnerekkel, s a halasztást nem tűrő politikai és egyéb kérdésekben döntött a pártvezetőségi ülések közötti időszakban. Az elnökségnek (pb-nek) hivatalból tagja volt a főtítkárs vagy helyettese és a parlamenti csoport elnöke. Az elnökség megvitatta és előkészítette a pártvezetőségi ülések napirendi témáit.

A két kongresszus közötti időszakban funkcionált az országos pártválasztmány, amelynek tagjait a pártszervezetek küldöttei alkották: az előző naptári évben 1000, havonta járulékot fizető tag után egy küldöttet, 2000 tag után még egy küldöttet és minden további 3000 tag után még egy-egy, legalább hároméves párttagsággal rendelkező küldöttet választhattak, taggyűlésen, titkos szavazással. A pártválasztmánynak hivatalból teljes jogú tagjai a pártvezetőség és az EB tagjai, a főtítkárs, a központi pártlap főszerkesztője, a fővárosi és környéki VB-k egy-egy tagja. Tanácskozási joggal a különböző bizottságok, osztályvezetők, szerkesztők, társadalmi szervezeti vezetők, miniszterek, államtitkárok stb., a párt mozgalmi és hatalmi elitjének kiemelkedő személyiségei lehettek résztvevői. A két kongresszus közötti időszakban ez a testület vitatta meg a pártvezetőséggel együtt az országos jelentőségű vagy az egész pártot érintő fontos politikai kérdéseket, határozta meg a pártgyűlés napirendjét. A pártválasztmányt a pártvezetőségnek legalább havonta, de szükség esetén gyakrabban is, össze lehetett vagy inkább kellett hívnia. Ez a testület volt hivatva arra, hogy a pártvezetőség politikáját időnként ellenőrizze, kiigazítsa, meghatározza.

A fentiekén túl, 1945 után, időnként kibővített pártvezetőségi, illetve politikai bizottsági ülést hívtak össze, amelyről a szervezeti szabályzatban nincsen szó. Ez népesebb volt a pártvezetőségnél, ám szűkebb körű a választmánynál, az összvezetőségnél. S ami lényeges: ennek résztvevőit a pártvezetőség saját belá-

tása szerint hívta meg. Az első ilyen összejövetelre 1945. május 10-én került sor (üléseit folytatták 17-én és 24-én), amikor az újjászervezett párt és mozgalom előtt álló feladatokat, problémákat vitatták meg, a párt új politikáját körvonalzták. Kibővített politikai bizottsági ülést hívtak egybe 1946. szeptember 18-ára, amikor a stabilizáció teremtette új helyzet politikáját kellett megvitatni.

Az SZDP szervezete tehát alulról felfelé, demokratikusan, titkos szavazás útján létrehozott testületekre épült, a tagság széles körének bevonásával, a pártcsoportoktól az országos vezetőségig. Központi irányítású demokratikus szervezet volt, amely 1945 után, hagyományait őrizve működött, de nyitott volt a kor követelményei iránt.

A hagyományostól eltérően folyt az ún. üzemi szervezkedés. A kommunista párt kezdeményezésére 1944 végén Szegeden, a Kenderfonógyárban megalakult az első üzemi pártszervezet, amelynek nyomán fokozatosan, az egész országban elterjedtek a munkahelyeken – üzemekben, gyárakban, irodákban, színházakban stb. – a pártszervezetek, szinte kizárólag az MKP és az SZDP helyi szervezetei. Ez megkönnyítette a dolgozók bevonását a munkáspártok soraiba, a politikába. Az SZDP vezetése szinte vita nélkül fogadta el a fizikai és a szellemi dolgozók szervezkedésének ezt az új formáját, hiszen ez lehetővé tette a tagtoborzást, segítette, hogy a párt közel kerüljön természetes társadalmi bázisához, a fizikai és szellemi dolgozókhoz. Az 1945 augusztusában megtartott XXXIV. kongresszuson elfogadott szervezeti szabályzat már figyelembe vette az üzemi csoportok létezését, amikor kimondta: „A pártszervezet területén a szükséghez képest üzemi pártszervezeti csoportok alakítandók.” A pártvezetésbe, a közéletbe való szervezett bekapcsolásuk azonban már nehezebben ment. Státusukat a párt szervezeti hálózataán belül csak bizonyos idő után tisztázták, a hagyományos szervezési struktúrába ezeket az új kezdeményeket nehezen illesztették be. A párt 1947 elején lezajlott XXXV. kongresszusán elfogadott szervezeti szabályzat biztosította közvetlen képviselőtüket az alsó szervektől a kongresszusig, minden döntési fórumon.

A párt életének fontos és szerves részét alkotta a parlamenti frakció. A pártvezetőség és a parlamenti frakció kapcsolatát biztosította, hogy utóbbinak az ülésein a vezetőségi tagok teljes joggal vehettek részt. A frakció saját kebeléből választott héttagú intézőbizottsága, az általa választott elnökkel az élen, felelt a működésért, s elnöke a pártvezetőség tagja lett. A frakció a pártvezetőséggel együtt állapította meg a követendő politikát, s tevékenységéről az országos pártgyűlésen be kellett számolnia. Ehhez hasonló helyet foglalt el a szervezetben a héttagú Országos Községpolitikai Bizottság is, amely saját kebeléből elnököt, alelnököt és titkárt választott; hivatalból tagja volt a főtitkár, a fővárosi községi frakció titkára, a fővárosi és környéki VB, és több más országos bizottság egy-egy tagja. Feladata volt a környéki és vidéki szociáldemokrata községi politika összehangolása és ellenőrzése a pártgyűlés által megállapított alapelveknek megfelelően. Ezenfelül a községi

képviselőtestületi tagok frakciót alkottak, intézőbizottságot választottak, és ez irányította a párt helyi VB-jével összhangban a községi frakció munkáját.

Ez a szervezeti felépítés biztosította a pártszervezetek mozgásszabadságát, a pártdemokráciát s egyben a centralizációt is. A központi akarat érvényre jutását biztosította többek között a „visszahívási jog” deklarálása és a szervezeti szabályzatba iktatása. Ez kimondta: „A pártválasztmánynak és a pártvezetőségnek joga van a párt útján nyert köztisztviség viselőjét mindenkor visszahívni. A visszahívás fölött a pártvezetőség előterjesztése alapján az országos pártválasztmány titkos szavazással, kétharmad többséggel határoz.”

1944–1945 fordulójától a Szociáldemokrata Pártnak a szakszervezetekkel való szoros kapcsolata továbbra is fennmaradt, a párt korábbi szakszervezeti jellege azonban megszűnt. Nemcsak azért, mert az MKP-tagok száma jelentősen nőtt a szakszervezeti tagság körében, hanem azért is, mert a területi elvre épülő országos párt befolyása a társadalom más rétegeire is rohamosan kiterjedt. A párt vezérkara már nem fonódott össze a régi mértékben a szakszervezeti vezetéssel. A Szociáldemokrata Párt politikai-hatalmi tényezővé vált, s ez is megkövetelte a szakszervezetekkel való kapcsolatának újraértelmezését. A szakszervezetek is önállóságra és függetlenségre törekedtek.

Ekkoriban a társadalom szinte minden rétege megtalálta azt a kapcsolódási pontot, amelyen keresztül a szociáldemokráciához, a szervezethez közelkerülhetett, politikai ambícióit kiélhette, a társadalmi feladatok megoldásában aktívan részt vehetett. A párt tömegszervezetté vált, taglétszáma, alapszervezeteinek száma rohamosan nőtt. 1947 végére a taglétszám elérte a 700 000–750 000 főt. Ugyanebben az időszakban az ország 3200 helysége közül mintegy 3000-ben működött csoport, s a vezetőség kiadta a jelszót: „Minden faluba pártszervezetet!” A párt üzemi, munkahelyi szervezetei szinte minden nagyobb dolgozói csoportot foglalkoztató munkahelyen megalakultak és működtek.

Az SZDP ezzel párhuzamosan – munkáspárt jellegét megőrizve – néppárttá alakult át, amelynek tömegbázisát ugyan továbbra is az üzemi, gyári munkások, zömükben szakmunkások alkották, ám arányuk a párttagság soraiban csökkent, mellettük megnőtt a mezőgazdasági dolgozó tagok száma (mintegy 150 000–200 000 fő), s jelentősen megugrott az értelmiségi, tisztviselői, szellemi foglalkozásúak aránya. Az SZDP valójában a bérből és fizetésből élő munkások, értelmiségiek, tisztviselők, kisiparosok, kiskereskedők, középrétegekhez tartozók pártjává változott.

Az SZDP-nek, ha társadalmi – és tömegbefolyását növelni akarta, lépést kellett tartania a politikai élet és a munkásmozgalom porondján legális pártként megjelent MKP-val. A munkásmozgalom kétpárti tagozódását – a kezdeti bizonytalankodás, ellentmondásos helyzet után – országszerte tudomásul vették mindkét oldalon, s főleg az MKP-ban, ami lendületet adott az SZDP szervezeti kiépülésének is.

Ez hívta életre a központban, majd a munkásmozgalom minden szintjén és területén a közép- és a helyi szintű SZDP–MKP összekötő bizottságok rendszerét, amely szintén az új helyzetből adódó, új szervezeti jelenség volt.

A szociáldemokrata rétegszervezetek

A párt zárt rendszeréhez tartoztak a szociáldemokrata szellemiségű tömegszervezetek, amelyek ugyanakkor korlátozott autonómiát is élveztek. Ezek biztosították a rétegszervezést, a párttagság folyamatos utánpótlását. Ilyenek voltak az ifjúsági szervezetek. A Gyermekbarátok Egyesülete az alsóbb iskolás korosztályokat szervezte; 1945 márciusában megállapodást kötött a kommunista befolyás alatt szervezett úttörőmozgalommal, s paritásos alapon alakított közös vezetőséggel dolgozott. A fiatal, 21 éven aluli párttagokat, elsősorban nevelési célzattal, a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalom (SZIM) tömörítette helyi csoportjaiba, amelyek a párt-szervezetben működtek. A SZIM-csoport taggyűlésen 7 tagú (5 póttag) vezetőséget és 3 tagú (2 póttag) ellenőrző bizottságot, a vezetőség saját kebeléből elnököt, titkárt és pénztárost választott. A csoport működését a párt-szervezeti VB is ellenőrizhette. A SZIM országos értekezletén, titkos szavazással, 11 tagú (7 póttag) központi vezetőséget és 3 tagú ellenőrző bizottságot választott, amelynek hatáskörébe tartozott az ifjúság „politikai tevékenységének egységes irányítása – a pártvezetőség által alkalmazott titkárral”. Ez utóbbi „tartja fenn a kapcsolatot a SZIM központi vezetősége és a pártvezetőség között, gondoskodik az agitációs és adminisztratív munkák elvégzéséről”. A SZIM-et az 1945. augusztusi pártkongresszuson elfogadott, módosított szervezeti szabályzat integrálta a párt szervezetébe, korlátozott autonómiát biztosítva működéséhez. A szervezeti szabályzat 130. §-a kimondotta: „Az egész mozgalmat érintő határozatainak végrehajtásához a pártvezetőség előzetes hozzájárulása szükséges.” A SZIM párton belüli hálózata is alulról felfelé épült ki, a párt szervezeti szabályzatában előírt módon. 1945 júliusában a SZIM-nek országosan 750-800 szervezete, csoportja működött, becslések szerint közel 70 000-es taglétszámmal.

Az Országos Nőszervező Bizottság – a SZIM helyzetéhez, státusához hasonlóan – a szociáldemokrata párttag nők szervezésével, nevelésével foglalkozott, és szintén bizonyos autonómiát élvezett. Taglétszáma 1945 júliusában a fővárosban kb. 40 000 volt, vidéki adatok ez időből nincsenek. Az 1945-ös kongresszuson elfogadott új szervezeti szabályzat a fenti módon határozta meg és rendezte a párt és a nemzetiségi mozgalom kapcsolatát, továbbá a munkásoktatás ügyeinek intézésére létrehozott 11 tagú Országos Oktatásügyi Bizottság párton belüli szervezeteinek feladatait, jogkörét is.

A Barátság Sportegyesület, mintegy 105 helyi csoporttal, behálózta az országot. 1945 nyarán Budapest minden kerületében és a környék majdnem valamennyi helységében volt egyesülete. A legtöbb sportág vezetésében a szociáldemokraták jelen voltak. A szakszövetségek 26 tagú felettes fórumában, a Nemzeti Sport Bizottságban is vezető szerepet játszottak, az elnök és az alkalmazottak fele szociáldemokrata volt. A legfelsőbb ellenőrzést gyakorló Ötös Sporttanács elnöke a szociáldemokrata igazságügy-miniszter, dr. Ries István, egyik tagja pedig Bechtler Péter volt. A Barátság Sportegyesület tagja volt a Munkás Sport Központnak is, amely mint gazdasági szerv segítette a sportot olcsó felszerelésekkel stb. Az egyetlen sportlap, a *Népsport* irányítása 37,5%-ban a párt, illetve a szociáldemokrata szakszervezeti tagok kezében volt. Jelentős befolyást élvezett az SZDP a Természetbarát TE-ben, az MTE-ben, az Eszperanto Szövetségben és a munkáspártok által támogatott Munkás Kultúrszövetségben.

Új társadalmi testületek jöttek létre a tömb- és házbizalmi hálózat részeként, s közvetlenül a lakosokat érintették. Házanként házbizalmi választottak, bizonyos számú házbizalmi pedig háztömbbizalmi. (Az V. kerületben pl. 1945 áprilisában 934 házbizalmi és 30 tömbbizalmi működött.) Az SZDP arra törekedett, s nem is eredménytelenül, hogy ezek az ő tagjai közül kerüljenek ki. A bizalmiak ugyanis szinte párttitkári funkciókat láttak el: szerveztek, agitáltak, tagdíjat szedtek, tagkönyveket kézbesítettek, a választások idején fontos szerepet játszottak a névjegyzékek összeállításánál stb.

A párt irányító apparátusa

A taglétszám növekedéséhez, a szervezet átalakulásához, az országos és a mozgalmi feladatok ugrásszerű megnövekedéséhez igazodva átalakult a párt irányító, adminisztratív apparátusa, amely – az országos központtól az alapszervezetekig – fizetett alkalmazottakból és társadalmi munkásokból állt.

Az apparátus hierarchikusan épült fel; csúcsán a pártközpont helyezkedett el. A központ utasításait az alsóbb testületeknek, adminisztratív szerveknek, fizetett alkalmazottaknak végre kellett hajtaniuk. A pártapparátus kettős pilléren nyugodott: a demokratikusan választott testületeken és az alkalmazott emberekkel kialakított végrehajtó apparátuson.

A pártközpont a Conti utca 4. sz. alatti régi épületből 1945. február közepétől átköltözött a Rákóczi úti Palace Szállóba. Előbb két emeletét, majd az egész épületet igénybe vették, mert a felszabadulás után a régi ház kicsinek bizonyult a rohamosan fejlődő mozgalom gyorsan bővülő központjának. Az országos központ a Bán Antal irányításával, január közepétől létrejött héttagú IIB-ből szinte egy csapásra nőtt ki, s 1945 nyarára lényegében kiépült.

Az országos pártközpontban az újrainduláskor 20-25 fő kezdett el dolgozni, s egy hónapon belül már néhány osztály, titkárság is működött (a Gazdasági Hivatal, a fővárosi, az ifjúsági, az oktatási, az értelmiségi, a sajtó- és propaganda, a közigazgatási és az üzemszervezési osztály, illetve a nőtitkárság). Az apparátus létszáma, egy február 24-i kimutatás szerint, a 15 részlegben 31 fő volt. Márciusban határozták el a külpolitikai és a vidéki osztály létrehozását, áprilisban felállították a sportosztályt. Az apparátusban dolgozók száma április-májusra 121-re, júniusra 197-re, a XXXIV. kongresszus idejére (1945. augusztus) már 300-350-re, őszre 500 főre emelkedett. Az osztályok száma pedig megközelítette a húszat, 1947-re meghaladta a harmincat, a létszám pedig a hétszázat. (A titkárság, amely átfogta az egész apparátus munkáját, a főtitkárnak, a PB-nek, a PV-nek közvetlenül alárendelve működött; a fontosabb osztályok voltak a pártszervezéssel foglalkozók: szervezési főosztály, az üzemszervezési és az értelmiségi titkárság, a propaganda- és sajtóosztály, a külpolitikai, az oktatási stb.) A vezetővel egy-két beosztott és az adminisztrátor dolgozott együtt. 1945 tavaszán kettévált a fővárosi és a környéki titkárság, külön vezetéssel és apparátussal az élén.

A párt központi lapja, a *Népszava* Debrecenben 1945. január 26-án indult újra, majd február közepétől a fővárosban jelent meg (a debreceni pedig helyi kiadvány maradt). Május végén a pártvezetőség elhatározta a párt tudományos folyóiratának, a *Szocializmusnak* az újraindítását (szerkesztő: Mónus Illésné), a *Világosság* (főszerkesztő: Révész Mihály, felelős szerkesztő: Gergely István) és a *Pártmozgalom* (szerkesztő: Kéthly Anna) kiadását.

1945 nyaratól kiépültek a megyei titkárságok, az év végétől pedig kezdtek megszervezni a járási titkárságokat. Ezek élére is fizetett alkalmazottakat állítottak. Később a nagyobb helyi szervezetek titkárait is központi státusba vették és fizették. A pártapparátusban 1946 végén, a központ által fizetett vidéki titkárokkal együtt, 600 alkalmazottat tartottak nyilván. A stabilizáció első három hónapjában a központi titkárság havi kiadásai 2 100 000 forintot értek el, ebből a személyzet fizetésére 929 000 forintot fordítottak. 1947 áprilisában a párt havi kiadása 1 224 580 forintra rúgott, amelyből a havi bérekre 466 280 forintot fordítottak.

Megnőttek a dologi kiadások. Az oktatás, a propagandamunka, a sajtó, a szervezés, különösen a vidéki szervezés, a mozgalmi akciók, a fokozatosan kibővülő külföldi kapcsolatok tartása stb. hatalmas összegeket igényeltek, sok-sok személyi és anyagi erő mozgósításával jártak. A pártszervezetek adminisztrációs költségei is megnövekedtek.

A pártvezetőség kéthetente, olykor hetente ülésezett, ezt általában megelőzte az elnökségi vagy pb-ülés. Hetente tartottak titkársági értekezletet, amelyen az osztályvezetők, a központi titkárság vezetői vettek részt és tárgyalták meg a napi teendőket, egyeztették egy-egy akció kivitelezését. Az osztályokon, titkárságokon

is gyakran került sor értekezletekre. Az apparátus reszortosztályait a társadalmi munkásokból alakult bizottságok hálózata vette körül.

Az egyes osztályok időnként országos értekezleteket tartottak, amelyeken informálták a középszintű vezetőket. Többször került sor a megyei és városi titkárok országos értekezletére, a közigazgatásban dolgozó párttag szakértők, a szövetkezetekben, az agrárvonalon dolgozók stb. összehívására.

A fővárosi titkárság a kerületi vezetőket, a Pest környéki titkárság a környéki városbeli és községi, a megyei titkárságok a járási, a városi és községi vezetőket, esetenként közvetlenül az elnököket és titkárokat hívták össze. A községi és helyi funkcionáriusokat olykor országos értekezleten informálták. Ezt követték az alap-szervezetek vezetőinek városi, járási értekezletei.

Ez az irányítási mechanizmus segítette a pártszervezetek igen élénk munkáját, amely többnyire az esti órákban folyt, munkaidő után. A pártéletnek voltak hagyományos, fix rendezvényei: pl. a vezetőség számára a vezetőségi ülések; a tagok számára a keddi pártnapok, központi vagy helyi előadókall; az oktatás a heti, havi szemináriumokkal; a taggyűlések az aktuális politikai eseményekről szóló vezetőségi beszámolókkal, a szabadon választott előadásokkal stb. A csoportokban élénk kulturális élet folyt.

Minden év márciusában országosan tagtoborzó kampányt rendeztek, s a legjobb eredményt elérő szervezetet megjutalmazták. Az országos pártmegmozdulásokra (pl. országos pártnap, kongresszust megelőző verseny, nemzetgyűlési választások, május 1-jei felvonulás, országos politikai akciók, rendezvények, zászlóavatató ünnepségek stb.) a helyi szervezetek igyekeztek egész tagságukat mozgósítani. Az SZDP a magyar munkások, parasztok, szellemi dolgozók tömegeinek politikai, erkölcsi, szellemi nevelő, felvilágosító szervezete volt. Az addig a közélet marginális vonalára szorított, lenézett dolgozó tömegek bekapcsolódtak a politikai életbe.

A párt gazdálkodása

Az 1945. január közepén felállt vezetőségnek 45 000 pengője volt, amelyet a fasiszták elől menekített meg. Az elsők között létrehozott Gazdasági Hivatal (első vezetője Büchler József) feladata volt az áldatlan helyzet megszüntetése, a párt működéséhez szükséges anyagiak előteremtése. A pártvezetőség, a hagyományokat követve, önfenntartásra törekedett, ám ezt korábban sem lehetett töretlenül megvalósítani. A nehéz körülmények között újrainduló SZDP-ben az első hónapokban a párttagok, a párton kívüli mecénások, elsősorban bankárok, gyárosok (GYOSZ) adományaiból pótolták a hiányzó összegeket. Nem volt kétséges, hogy a gyors ütemben fejlődő tömegpárt fenntartása ezen az úton nem biztosítható.

A háború elmúltával, a politikai helyzet stabilizálódásával vissza lehetett térni a pénzszerzés hagyományos megoldásaihoz: a pártvezetőség rendezte a tagdíjfizetést, a pártadót, amely az egyik legbiztosabb bevételi forrás maradt. Két pengő lett a beíratási és a havi párttagdíj, amelyből 50%-ot a helyi szervezet visszatartathott. (Később az infláció felgyorsulásával havonta, majd hetente növelték ezeket a díjakat.) A tagdíjakból származó bevételek azonban az újrainduláskor még nem játszottak szerepet. A kimutatás szerint közel 3 és félmillió pengő folyt be a pártkasszába, amelyből az adományok – felkerekítve – 2 400 000 pengőt tettek ki. Ehhez járultak a kerületi gyűjtések (kb. 500 000), a tudakozó díjak, azaz bizonyos szolgáltatások díjai (3000), a természetbeni javak eladása, azaz a különböző módon szerzett textil-, élelmiszer stb. áruk értékesítése (25 000), az étkezési díj (216 000), a kulturális bevételek (341 000), a Nemzeti Segély tagdíjak (10 000).

A mozgalmi bevételek a pártadózási rendszerben a következők voltak: a tagdíjak, a progresszív pártadó (a magasabb, több helyről származó fizetések után százalékot adtak a pártnak), a képviselői részarány (a képviselői díj megadóztatása, általában 12%), a különböző célú gyűjtések (pl. a pártházépítést segítő ún. Otthon Alap), a politikai akciókra kirótt kötelező tagsági hozzájárulás (mint. pl. a nemzetgyűlési választásokra), a jelvények, a tagkönyvek árából származó százalékok, a mozgalmi politikai, kulturális, sport stb. rendezvények bevétele után fizetendő százalékok. Leszámítva a havonta fizetendő tagdíjakat, a többinek inkább morális jelentősége volt.

A súlyos szociális helyzet javítására (tejvásárlás, kenyérsütés, elemi ruházkodás, orvosi segély stb.) fordították a bevétel egyharmadát, annyit, mint a munkabérekre. A dologi kiadásokra a fenti összegnek nem egészen a felét fizették ki. A *Népszavára* 322 000, az expedícióra 25 000 pengőt fordítottak. A szervezési költségek alacsonyak voltak (186 000). A párt gazdálkodása ekkor nyereséges, a párt vagyona több mint 1 millió 580 000 pengő volt, s csaknem egymillióra rúgott a pénztári készpénz.

A mozgalom terebélyesedésével, 1945 nyarára, már egyértelművé vált, hogy a párt növekvő kiadásait csak belső forrásokra alapozva nem lehet fedezni. A pártgazdálkodás vezetői merőben eltérő megoldásokat, utakat-módokat szorgalmaztak. Felvetették: elkerülhetetlen, hogy a párt vállalkozzon. Ebben az irányban már megtörténtek az első lépések, a kormányzópártok és a szakszervezetek között felosztott mozik működtetéséből befolyt összegek 1945 tavaszától, nyaratól már az SZDP kasszáját is gyarapították. Ezt azonban még nem lehetett klasszikus vállalkozásnak tekinteni. Az SZDP bérelte és működtette a mozikat, s a haszonból részesült. Bevételi oldalon a legnagyobb tétellel, 3 250 000 pengővel a *Népszava* szerepelt. A pártadókból 450 000 pengőre számítottak (250 000 párttagot véve alapul), és havi 10 000 jelvény eladásából 65 000 pengőre. A mozi üzemeltetéséből viszont már 1 383 000 pengő volt a bevétel. A nem mozgalmi eredetű bevétel az összesnek már mintegy 20%-át tette ki.

1945 közepén megjelentek az első pártvállalatok, melyek jellegük szerint „belső”-nek, illetve „külső”-nek tekinthetők. A belsők közvetlenül mozgalmi célokat szolgáltak, a mozgalom területén működő pártvezetők, politikusok, szociáldemokrata gazdasági szakemberek hozták létre őket, saját tőkével. Ilyenek voltak a lapkiadó részvénytársaságok, és ide sorolható a Keleti Márton vezetésével működő „Orient” Filmipari Rt. is, amely a pártnak bérbe adott mozikat felügyelte, működtette, gondozta. A külső kategóriába azok a vállalatok tartoztak, amelyeket szociáldemokrata szakemberek bevonásával, részvételével, de vegyes tőkével, illetve tőkésekkel együttműködve hoztak létre, és a mozgalomtól független gazdasági tevékenységet folytattak.

Az SZDP filmipari vállalatát május 18-án „Atlas” Filmipari Rt. néven hozták létre, melynek alapításában és igazgatásában a párt élvonalbeli vezetői vettek részt. A cégbíróság 1945. június 9-én „Orient” Filmipari Rt. néven jegyezte be, s ilyen néven működött egészen addig, amíg 1948-ban beolvastották a MAFIRT-ba. Az „Orient” központja ugyancsak a Palace-ban kapott helyet. A filmforgalmazás, a filmhíradó és a filmgyártás területén az SZDP részesedést szerzett, s befolyást gyakorolt működésükre.

Az „Orient” 1945. december végéig – mérlegszámlája szerint – közel 195 millió pengő nyereségre tett szert, amiből a Főtitkárság pénztárába 175 milliót fizetett be. S bár a nagy számokban már az infláció is megjelent, ez akkor is jelentős összegnek számított. Az inflációs hónapokban is a mozik haszna fedezte a pártkiadások tetemes részét. Az „Orient” végig nyereségesen működött, s az egyik legstabilabb pénzforrásnak bizonyult. Szükségességét a pártban senki sem kérdőjelezte meg, ugyanúgy működött, mint a többi koalíciós párt hasonló filmipari vállalata. Munkához láttak a párt korábbi évtizedekben működő, sajtóval kapcsolatos vállalatai is, mint a Népszava Könyvkereskedés Rt., a Népszava és Világosság Lap- és Könyvkiadó Rt., a Világosság Nyomda Rt. és a párt hirdetési vállalata.

1945 nyarától a párt már olyan vállalatokat is létesített, amelyeknek nem volt közükhöz a mozgalmi tevékenységhez. Július 24-én alakult meg a Festék és Vegyipari Rt., amelyet szeptember 7-én jegyezték be. Igazgatósági és felügyelő bizottsági tagjai mindannyian a párthoz tartoztak, pl. Kisházi Ödön, Szenczi Sándor, a párt GH-főnöke, Halász Alfréd PV-tag, Propper Sándor. A vállalat egészében a párt tulajdona volt, profiljába a vegyi anyagok export-importja, kis- és nagykereskedelme tartozott.

1945. augusztus 30-án megalakították az Általános Kereskedelmi és Ipari Rt.-t (az ÁKIRT-ot), melyet szeptember 11-én jegyezték be. Összes részvénye az SZDP tulajdonát képezte, s kizárólagosan pártvállalat volt. Igazgatósági és felügyelő bizottsági tagjai is valamennyien neves szociáldemokrata politikusok. Ez a vállalat igen széles körű kereskedelmi és termelői jogosítványokkal, 14 iparengedéllyel bírt, s létrehozását a Rónai Sándor vezette Kereskedelmi Minisztériumra

alapozták. A minisztérium hatáskörébe tartozott a külkereskedelmi kapcsolatok újraépítése, az ország bekapcsolása az európai kereskedelmi vérkeringésbe. Sorra kötötték meg a keleti és a nyugati országokkal a kereskedelmi szerződéseket, amelyeknek realizálásába az SZDP vállalatait, alvállalatait is bevonták. Az AKIRT jól prosperáló vállalatná nőtte ki magát, hatalmas bevételre és haszonra tett szert, amelynek egy része a pártkasszába vándorolt. A párt több más kisebb vállalatnál, vállalkozásnál (pl. több szövetkezetnél, a Csillaghegyi Gyógyfürdő és Strand Rt.-nél) is érdekeltséget szerzett.

Az üzleti világgal való összefonódást a pártban sokan nem nézték jó szemmel. A vállalkozáspártiakkal szemben a pártvezetésben erős ellenzéki csoport sorakozott fel. Tagjai ragaszkodtak a hagyományos finanszírozási elvekhez és gyakorlathoz, ellenezték, hogy a párt a tőkés gazdálkodás területére nyomuljon, és az így szerzett haszonból tartsa fenn a mozgalmat. Követelték, hogy a párt önerőből tartsa el magát, amit az 1945-ös kongresszus határozata is megerősített. A kongresszust követően ebben az irányban tett erőfeszítések azonban nem hozták meg a szükséges eredményt. A GH hiába igyekezett mozgósítani és hatékonyabbá tenni a hagyományos bevételi forrásokat, az egyensúly nem állt helyre, a kiadások meghaladták a bevételeket, noha az apparátusi munkabérek az infláció idején összességükben havonta nem lépték túl a 4000 USA dollárt, a párt egész rezsije pedig 8000-et. Az apparátus alkalmazottai szinte napi egy tál ételért dolgoztak. Az infláció hónapjaiban állandó napi pénzgondokkal küszködtek, de sikerült átvészelnii a legnehezebb időszakot. A helytállásban a párt vállalatai oroszlánrészt vállaltak.

A stabilizáció után kialakult súlyos gazdasági helyzet különösen élesen vetette fel a pártgazdálkodás problémáit, s ezen belül a pártvállalatok kérdését. A bevételek a deflációs politika következtében drámaian csökkentek, a kiadások viszont ugyanilyen meredeken íveltek felfelé. A forint bevezetése véget vetett a pártgazdálkodás „boldog korának”. A párt havi rezsije, költségvetése egymillió forint fölé emelkedett.

1946 őszén a „tőkés” gazdálkodásról folytatott korábbi vita ismét fellángolt. Az új helyzetben felülkerekedtek a „Gazdálkodni kell!” jelszó hívei. Ugyanakkor megerősödött az a követelés, hogy a vállalkozásokat, a „külső” vállalatokat válasszák le a pártról. A párt határolja el magát a „tőkéstől”, még a látszatát is kerülni annak, hogy az SZDP politikáját kapitalista érdekeltségek befolyásolják. A politikai vezetők maradjanak távol a gazdasági szférától, a gazdasági szakértőket, a szociáldemokrata vállalkozókat, és ne a politikusokat vonják be az üzleti ügyek lebonyolításába. A politika lépjen ki a tőke szférájából. Bán, Kéthly, Szakasits és mások ne hozzanak létre cégeket, részvénytársaságokat. A „Vállalkozni kell!” követelés szószólója Szenczi Sándor, a GH vezetője, és Barcza Sándor, a párt egyik legfőbb gazdasági vezetője lett. Mindketten erőteljesen szorgalmazták, hogy a mozgalom érdekében a vezetés éljen a tőkések által felkínált gazdasági lehetőségekkel, vonja be a párttal együttmű-

ködni szándékozó tőkét, hozzon létre közös vállalatokat stb. 1946 végére elkészítették a *Pártvállalatok átszervezése* című dokumentumot, amely a pártról leválasztott vállalatok irányítását, működtetését részletezte. A pártvállalatok politikai célja a dokumentum szerint az, hogy az SZDP terjessze ki befolyását a gazdaságra: „Klasszikus kereskedői elvek – rentabilitás, bonitás, tőkeerő, melynek ki kell termelni a párt szervezetének pénzszükségletét.” A pártvállalatok kezelését, bankügyeleteinek lebonyolítását a párt bankjává vált Gazdasági Takarékok és Hitelintézetre (röviden: Gazdasági Takarékok – GT) bízta, amely már 1946 elejétől intézte a párt pénzügyeit.

A tervezetet a politikai bizottság 1946. december 21-i ülésén vitatták meg, s fogadták el, 1947. január 1-jével léptették életbe, s megkezdődött az átállás megszervezése. Ettől kezdve kettéválasztották a párt gazdasági tevékenységét: a párt belső ügyire és a párt gazdasági tevékenységére, amelyet házon kívül kellett folytatni. A GH vezetésére 1947 áprilisában Molnár Jenőt, a neves könyvszakértőt, tekintélyes pénzügyi szakembert, az Elhagyott Javak Kormánybiztosságának vezetőjét kérték fel. A külső gazdasági tevékenységet Barcza Sándor felügyelte, a Gazdasági Takarékok és Hitelintézet Rt. elnöki székébe Szenczi Sándor került.

A GT érdekkörébe kilenc vállalat tartozott: 1. ÁKIRT, 2. Festék- és Vegyipari Rt., 3. Óragyár, 4. „Orient” Filmipari Rt., 5. Lichtmann Cipőgyár Kft. (50%-os SZDP részesedés), 6. Szén- és Olajipari Rt. (50%-os részesedés), 7. Autó- és Autóalkatrész-árusító Rt. (50%-os részesedés), 8. Európa Behozatali és Kiviteli Szövetkezet, 9. Gabonakereskedelmi Rt. (50%-os részesedés). Az 1947. január 1-jével elkészített vagyonfelmérés 2 100 000 Ft-ot megközelítő tiszta vagyont mutatott ki. A vállalatok nyereségesek és tőkeerősek voltak.

A szigorú megszorító intézkedések ellenére a párt gazdálkodása nem javult. A legnagyobb gondot továbbra is a pénzügyi egyensúly hiánya okozta. A párt kiadásai 1947 közepén havonta közel 1 225 000 Ft-ra rúgtak. Ennek előteremtése a pártvállalatokra is hatalmas terhet rótt. Annál is inkább, mert ekkor már a mozgalmi bevételek a kiadásoknak mintegy 20%-át, a mozibevételekkel együtt 54-56%-át fedezték csupán. 1947 áprilisában a hiány és a tartozás együttes összege 2 122 580 forint volt. A pénzszerzés az év vége felé, különösen a nemzetgyűlési választások után egyre nehezebb lett, amiben szerepet játszottak az államosítások, a gazdálkodási feltételek módosulásai is.

A GH december végi jelentése szerint a párt vagyonállaga (készpénz, személygépkocsik, motorkerékpárok, irodai berendezés, irodai gépek, felszerelések, alkalmazotti előlegszámlák, átmenő tételek) 2 728 893 forintot tett ki. A teher tételek a fentiekkel szemben összesen 3 890 942 forintra rúgtak. 1946 augusztusától 1947 végéig a belső és külső pártvállalatok – a hiányos adatok szerint – 12 568 411 forinttal „adományozták meg” a pártot.

A nemzetgyűlési választások után elfogadott kormányprogram előirányozta „a politikai pártok és társadalmi szervezetek tulajdonában lévő vagy részvételükkel

működő gazdasági vállalatok megszüntetését". Kivételt csak az illető szervezetek felvilágosító munkájával kapcsolatos vállalatokkal (újságok, valamint könyv- és folyóiratkiadás, nyomda stb.) tettek. Ez kihúzta a pártok önálló politikája alól a tálajt, lényegében megkezdődött a koalíciós pártok felszámolása, s új helyzetben kellett tovább küszködni az SZDP-nek is. A probléma azonban hamarosan megszűnt, az SZDP felszámolásával a gazdálkodás kérdései is lekerültek a napirendről. Vállalatainak egy részét államosították, más részét felszámolták, zömüket beolvasztották az MKP analóg vállalataiba.

III.

A Szociáldemokrata Párt Magyarország politikai életében (1890–1956)

1. Az első világháború előtti negyedszázadban

Az MSZDP és az agrárszocializmus

Míg az MSZDP politikai tevékenységének szervezeti kerete az ipari munkásság körében a szabadszervezet volt, addig a mezőgazdasági munkásság, az agrárszegénység körében a művelődési célt megjelölő különféle népkörök, olvasóköri voltak a politikai és a gazdasági szervezkedés kereteivé, formailag is túllépve az alapszabályokban foglaltakon.

Az 1890-es évtized elejétől a magyarországi politikai, társadalmi érdeklődés és közélet középpontjába kerültek az Alföldön kibontakozott és tartósan országos jelentőségűvé nőtt agrármozgalmak, amelyek szorosan kapcsolódtak az éppen megalakult szociáldemokrata párthoz.

A Dél-Alföld, s benne a Viharsarok agrárnépessége a kiegyezést követő évtizedekben gyorsan nőtt, a mezővárosok, nagyközségek túlnépesedtek. A fejlődő tőkés nagybirtok találkozott vagy keveredett a gyarapodó módos vagy gazdagparaszt birtokkal, valamint a családi művelés alatt álló gazdasággal, ahol nagyon is szezonális jelleggel alkalmazták a bér munkásokat. Ugyanakkor még a házzal rendelkező zsellér leszármazottak számára is egyre kilátástalanabbá vált valamely csekély földdarab tulajdonjogának megszerzése, nem szólva a nincstelenekekről.

Mindezt tetézte, hogy a nagy folyamatszabályozások lassan befejeződtek, a vasútépítés tempója mérséklődött, csökkent az aratórészt, s a korábbi feles kukorica-bérlemény harmadossá vált. A nagyúri földeladás, parcellázás vagy a városi tulaj-

donban levő földek bérlése nem biztosíthatta a nincstelen agrárnépesség megélhetését. A ki- és elvándorlás legfeljebb a földből, kenyérből jogosan részesülni akarók számát csökkenthette. Az alföldi ipartelepítések elmaradása tovább rontotta az elhelyezkedési lehetőségeket. A feudális maradványokkal telítődött, kapitalizálódó nagybirtokokon a munkavállalás feltételei szigorodtak, jóllehet a nagybirtokos osztály óriási előnyöket élvezett az adószolgáltatás területén. A kisbirtokos kötelezettsége többszöröse volt a nagybirtokos hasonló terheinek.

A Viharsarokban az agrárnépesség a közügyek iránt nyitottabb volt, mint más vidékeken. 1848 tradíciója élénken élt a nép tudatában, s a Dózsa-kultusszal ötvöződött. Táncsics Mihály Orosháza képviselője volt. Az elemi iskolát végzett, újságot is forgató, zömében magyar anyanyelvű, a politika iránt élénken érdeklődő agrárproletariátusban megerősödött az az igény és törekvés, hogy a más társadalmi rétegektől különböző politikai érdekeinek védelmében szervezkedjen.

1890 és 1907 között az Alföld megyéit (beleértve a Bácskát, Bihar, Arad, Torontál megyéket is) szinte behálózták a különféle elnevezéssel működő földmunkáskörök és -egyletek. A szervezkedés gyújtópontja a Viharsarok volt. Az orosházi, a békéscsabai, a hódmezővásárhelyi, a szentesi, az aradi stb. körök, egyletek vezetői kapcsolatban álltak az MSZDP vezetőségével. A rendszeresnek mondható levelezés, a *Népszavára* való előfizetés, az üzenetváltások és az időnkénti találkozások elősegítették az egyleti, a szervezeti élet felpozícióját. Az összejövetel, a felolvasások színesedtek. Megszóltak a félénkebbek is, a bátrabbak beszéltek a romló szociális és gazdasági helyzetről, a képzetebbek a követeléseket is kimondták, a legtájékozottabbak pedig már meg is fogalmazták azokat. 1891 nyaráig már 33 vihaszarki városban, községben indult szocialista szervezkedés. Az egyes egyletekhez tartozók száma több százra tehető, de sokszor elérte, meghaladta az ezret is. (Hódmezővásárhelyen pl. 1700 tagja volt az olvasóegyletnek.)

Az egyletek alakításáért és működéséért kibontakozott évtizedes küzdelem szerves része a polgári emancipációért, a politikai szervezkedés akadályainak felszámolásáért, a politikai szabadságjogokért folyó harcnak. Az egyletekért és a gyülekezésért folyó szakadatlan, különböző formákban megnyilvánuló fellépések a politikai harc vállalását is jelezték. Az 1890-es években lezajlott megmozdulások (Orosháza, Békéscsaba, Battonya, Hódmezővásárhely, 1894) közvetlen kiváltó okai az egyletek működésével, a szervezkedés, a gyülekezés jogának érvényesítésével kapcsolatosak. Az egyleti helyiség hatósági bezárása, a maguk készítette és nagy becsben tartott zászló elkobzása, a könyvek, újságok lefoglalása, az egylet vezetőségének fogva tartása őszi indulatok felizzását hozta magával. Természetesen az egyletek erőszakos feloszlata akadályozta a szervezetek fejlődését, de ezek különböző formákban mindig újjáéledtek, újárendeződtek. Megerősödött a „bizalmasok” hálózata. Az egyletekben az MSZDP és a nyomában kialakult

szocialisztikus, nagybirtokellenes áramlatok hatására az agrárnépesség látóköre kibővült, politikai aktivitása tudatosodott. A demokratikus és szocialisztikus eszmének egyletekben, olvasókörokbén, földmunkásotthonokban, mezővárosok vendéglőiben, magánházak titkos összejövetelein, piacokon, vásárokon vagy nyilvános népgyűléseken való terjesztése, a különböző munkaprogramok kidolgozása, a szegénység szociális helyzetének tárgyyszerű s egyben szenvedélyes feltárása, a kenyérkereset javítását célzó követelések, aratási szerződések kimunkálása fokozta elszántságukat, szolidaritásukat. A korabeli gazdasági és politikai viszonyok ellen irányuló tevékenység az agrárszegénység valóságos iskolája, a kollektív érdekképviselőt kifejlesztője, a tömeges politizálás műhelye volt. Ez a küzdelem egész nemzedékekben mély nyomokat hagyott.

A szervezett fellépés, a népes gyűlések láttán a helyi hatóságok szinte azonnal lázadást, zendülést, már-már forradalmat sejtettek. „Bölcs” döntésük az erőszak alkalmazása: eleinte csak csendőrök oszlattak, majd a kivezényelt katonák fegyverüket is használták. 1891-ben Békéscsabán, Battonyán már halálos áldozatok voltak. 1894-ben Hódmezővásárhelyen is. Vagyis vidéken a hatóságok, az országos kormányzat tudtával, egyre kíméletlenebbül torolták meg az elégedetlenkedést.

A hatósági, kormányzati elrettentés ellenére a dualista rendszer utolsó évtizedeiben az agrárszegénység, főleg az Alföldön, jelentős politikai tapasztalatra tett szert. Tucatszámra emelkedtek ki tehetséges, jó szervezőképességű vezetők, akik a *Népszava*, a *Földművelő* vagy a *Szabad Szó* (a népi írók 1939-ben ezt a lapot vették át és újították meg) levelezői voltak. Elsajátították a népgyűlések megszervezésének és lebonyolításának minden részletét. A falusi, mezővárosi vezetők kiválóan ismerték a helyi viszonyokat, a rátermettebbek a szó művészetéből is sikerrel vizsgáztak, s néhol a lapszerkesztés nehezebb feladatával is megpróbálkoztak. Ez a történelmileg is jelentős eredmény az MSZDP, a szocialisták tudatos politikai munkája nélkül elérhetetlen lett volna.

Az 1890-es évek első felében lezajlott agrármozgalmak célja kezdetben a munkaviszonyok lényeges javítása, a bérek emelése, a feudális eredetű szolgáltatások (ingyen munka, robot, utalványok) megszüntetése, Orosházán pl. „a munkások méltányos kérése” az emberibb bánásmód volt. Az élet- és a munkakörülmények javítására irányuló mozgalom csakhamar politikai, polgárjogi mozgalommá is lett, hiszen számos általános demokratikus követelést tartalmazott. Vagyis az agrármozgalmak kezdettől fogva a demokratikus jogok nagyarányú kiterjesztését tűzték zászlajukra.

Az 1890-es évek elején a követelések között nem szerepelt valamely földbirtok megszerzése vagy valamilyen földbirtokhatár megszabása. Ekkoriban még nem volt jele annak, hogy a nincstelenek el akarnának foglalni földeket. Szántó Kovács János a bíróság előtt önérzetesen utasította el az osztzkodás vádját. Ő a kollektív vagyonközösséget hirdette.

Az agrármozgalmak formájukban eltértek az ipari munkásság hagyományos fellépésétől. Jóllehet a szakegyleteket is számtalan zaklatás érte, a tömeges elégedetlenséget mégis a helyi olvasó- vagy népkör működésének meggátolása váltotta ki. A tömeg nem a gyárhoz vagy a sztrájkanyára vonult, hanem a hatalmat megtestesítő községházat vagy városházát ostromolta. Az emberek nem a zárt sorokat figyelő lovasrendőrök oszlopai között vonultak, hanem az életüket közvetlenül veszélyeztető vagy éppen kioltó szuronyos katonákkal, felfegyverzett zsandárokkal találták szemben magukat. Az 1890-es évek agrármozgalmai jelentős emberáldozattal, börtönbüntetéssel jártak. A korabeli igazságszolgáltatás pedig – ahogy Csizmadia Sándor megjegyezte – a teljesen nincsteleneket előszeretettel sújtotta elzárással, börtönnel, a házasság vagy egy-két holdas zsellérszármazottakat pedig súlyos pénzbüntetéssel, hogy egy életre elmenjen a kedvük a szervezkedéstől. A megmozdulások azonnal túlnőttek egy község vagy város határán. Jóllehet az agrárszegények lendültek harcba, küzdelmük hatása az egész agrártársadalmat mozgásba hozta.

A 1890-es évek elején kibontakozott szociáldemokrata szellemiségű agrármozgalmakat kezdettől fogva bizonyos autonomista, önállósuló, elszakadási törekvés jellemezte, melyet a helyi, regionális sajátosságok is indokoltak. A mozgalom helyi vezetői – érthető módon – kevésbé számoltak az egész mozgalom országos érdekeivel és lehetőségeivel, általában kevesellték a központi támogatást, a központi vagy budapesti vezetők pedig bizalmatlanok voltak a helyi, önálló kezdeményezésekkel szemben, azokban gyakran valamiféle elszakadási igényt, törekvést láttak. A kormányzó és az ellenzéki pártok, a különféle agrár- vagy gazdatársaságok, egyesületek még nem foglalkoztak behatóan az agrárproblémával, majd csak az évtized végén s a századelőn jelennek meg a különféle elemzések és programok.

Mindezt bonyolította, hogy az MSZDP vezetőségében különféle belső viták folytak, főleg a szervezés kérdéseiről. A felesleges és eltúlzott viták nem szolgálták az erők egyesítését, noha egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy az agrármozgalmak irányítása és szervezése nem követheti mechanikusan az ipari munkásság körében biztató eredményeket produkáló szervezeti formákat. A szervezeti vitákat még csak tetézte, hogy a Bánffy-kormányzat (1895. januártól) rendkívül erőszakos intézkedéseket fogantatott az agrármozgalmak letörése érdekében. Nem kevés nehézséget és bonyodalmat okozott, hogy az MSZDP 1894-es agrárhatározatát a mozgalomban egyoldalúan értelmezték, s a kollektív földtulajdonlást hangsúlyozták. Az 1890-es évtized közepén a szociáldemokrata agrármozgalom kettéhasadt.

1896 augusztusában Várkonyi István, akit az MSZDP 1896. májusi, IV. kongresszusán a pártvezetőségbe is beválasztottak, megelégtelve a mezői munkásság körében terjesztendő szaklap körüli huzavonát, saját költségén kiadta a *Földművelő* című lapot. Ez hetenként jelent meg mint a mezői munkásság és a kis vagyonú

földművelők szakközlőnye, ám a pártvezetőség nem ismerte el szociáldemokrata kiadványnak. Pedig a *Földművelő* első számaiban a szakegyleti szerveződés előnyeit ecsetelte, illetve a pontos munkarend, a bérezés megállapítását elemezte. Várkonyi nemcsak a földmunkásságot, hanem a törpebirtokos parasztságot is igyekezett bevonni a szervezkedésbe. Az együletet nem valamiféle zárt egységként, az országos központ fiókjaként értelmezte, hanem nagyobb teret biztosított a helyi kezdeményezésnek, amit a „bizalmasok” fognak össze. Várkonyi jól tudta, hogy a sikeres szervezőmunkát késő ősszel, de legkésőbb télen kell elkezdeni.

Az MSZDP vezetősége nem tétlenkedett. Felhasználva az 1896-os országgyűlési választások adta agitációs lehetőséget, a párt vezetői az Alföld városaiban jól látogatott tömeges népgyűléseken ismertették a párt céljait. 1897. január 31. és február 2. között tartották meg a földmunkáskongresszust, ahol 37 községből 70 küldött jelent meg. Két héttel később, február 14–16-án, a *Földművelő* hívta a megbízottakat hasonló kongresszusra, Ceglédre. Ide 50 községből csaknem 100 küldött érkezett, kizárólag földmunkások, és földművelők.

A két kongresszus napirendjén sok azonos kérdés szerepelt – aratási programok, a biztosítás, a munkaviszony rendezése – s a határozatok szellemisége is hasonlós volt. A ceglédi kongresszuson megtárgyalták a kisbirtokosok helyzetét, s követelték a kincstári, egyházi birtokok, a nagy latifundiumok bérbeadását is méltányos feltételek mellett. Ez a kongresszus már kimondta, hogy nem ismer el országos vezetőséget, legfeljebb járást, de leginkább helybélit. Az egyes szervezetek önállóak, függetlenek. A „független” jelző már az országos pártvezetőségtől való elkülönülést jelezte.

Várkonyi Istvánt 1897 júniusában kizárták az MSZDP-ből, s az ezt követően, 1897. szeptember 8–10. között ugyancsak Cegléden tartott kongresszuson a különbségek szakadássá mélyültek. Több mint 200 küldött jelent meg 123 községből. Megalakították a Független Szocialista Pártot, s ezzel lezárult az agrármozgalmak egyöntetű szociáldemokrata irányításának korszaka. A Várkonyi István vezette mozgalom nemcsak harcosságával tűnt ki, hanem azzal is, hogy kimondta: a nagybirtokot fel kell számolni. Noha nem hirdetett földosztást, programja az egyházi, kincstári földek államosítását követelte, melyet ötholdas parcellákban adnak haszonbérletbe, s a 100 holdon felüli birtokok tulajdonosait is kötelezni kell a haszonbérbeadásra. Az egyenlősítés jegyeit magán viselő program – minden utópizmusa ellenére – a feudális eredetű nagybirtokrendszer széttörésének programja volt, melyet nemcsak az agrárproletár tömegek, hanem a birtokos parasztok sokasága is támogatt.

1897-ben és 1898 elején aratósztrájkok, hatalmas méretű agrármozgalmak bontakoztak ki 14, elsősorban gabonatermelő megyében. Különösen heves, ám szervezett megmozdulások voltak a Bácskában, Bánátban, majd 1898 elején a Nyírségben. A szervezett megmozdulások nyomán javultak a munkafeltételek, ám